

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként. Április és Május. Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Az életerő léte Dr. Brassai S. — Sophocles a magyar irodalomban. (Folytatás.) Közli: Szamosi János. — Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez. Közli: Dr. Farkas Lajos. — Az erdélyi Múzeum-egylet közgyűlése 1879. márczius 25-én. A) Elnöki megnyitó. B) Titkári jelentés C) Könyvtárnoki jelentés. D) Régiség- és éremtárnoki jelentés. — A körmöczi régi kamara és grófjai. — Repertorium Dacia Régiség- és Felirattani irodalmához. — Adományjegyzék.

Az életerő léte.

A folyó évi márczius 25-én d. u. 5 órakor a tanásház negytermében tartott tudományos felolvasáson olvasta

Dr. Brassai Sámuel.

Egy rossz órában rectori beköszöntőmben „furesá“-nak találám mondani, hogy éppen „élettanárok“ akarják kiküszöbölni az életerőnek mind szavát, mind fogalmát. Lón persze reá nagy zugás. A vihart — Socratesként — zápor követte egy egész könyv képében, mely engem s az életerőt, mindkettőnket úgy elmosott, hogy facsarni lehetett a vizet belőlünk! Pedig bizony nekem ennyi idő múlva s a könyv olvasta után is szint oly furesának tetszik az a miről beszéltem, mint akkor s többek közt az Arkenholz adomáját juttatja eszembe. Rómában t. i. a mult százban „Dido“ című operát adtak egyszer elé — Dido nélkül. Oka a volt, hogy a primadonnának elébb meg kellett borotválkozni s megvágván magát, nem jelenhetett meg flastromos állal a színpadon. Ezzel azonban nem akarom azt mondani, hogy az „életerő“ megtámadójának is meg kellett volna elébb borotválkozni; jóllehet bizonyos tekintetben talán a sem ártott volna. Hanem, akár így, akár úgy, én neki nagy hállával és köszönettel tartozom. Mert ellenérvék olvasására jobban belé mélyedtem a tárgyba, támadó s védő fegyverekkel láttam el magamat és most már neki készülve megkezdem a bajvivást az életerő védelmére. Glück auf! . . . A vous Mr. le commandant! azaz: az ellenfélnek adom az első szót.

Az ember mindenek előtt beszélő tehetsége¹⁾ által emelkedik ki az állatok sorából, a felett vita nem lehetséges.“

És mégis maga sz. kezd vitát, midőn Humboldtta azt mondatja, hogy „az embernek, hogy a beszédet feltalálhassa, már embernek kellett lenni.“ Tehát az embernek valami által ki kellett „emelkedve“ lenni az állatok sorából, mielőtt a beszédet gyakorolta vagy csak is feltalálta volna.²⁾

De saját szavaival is ellentmond magának sz.; midőn a beszédtehetségnek a gondolkodótehetséget állítja föltételéül. Tehát a gondolkodó tehetség megelőzi a beszélő tehetséget, és vagy mind egy a kettő, vagy különböző. Ha mind egy: a mindenek előtt csak jelentéktelen üres hang; ha különbözők: az utóbbi nincs előtte az elsőbbnek és így nem „mindenek előtt“ sat.

Tegyük még hozzá 1) hogy a gondolkodás nem csak beszédben, hanem cselekvényekben is nyilvánul; 2) hogy az állatok is gondolkodnak, ha nem is az életerőről theoretice. Itt megállunk, mert következetesen folytatva arra merész állításra juthatnánk, — hogy Rousseau, Humboldt is D. T. Aurel ellenére — a beszéd nem hogy „mindenek előtt“ emelné ki az állatok sorából az embert; de általában meg se különbözteti tőlök.

Azonban akár egyik, akár másik esetben az állításnak csak annyi jelentősége van az életerő megvitatására nézve, hogy bevezetésül szolgál arra, hogy átmenjen sz. a beszédre a szóra, még pedig az „életerő“ nevezetre, melyet ő kiküszöbölni szándékozik, mielőtt a vele jelölt fogalmat tenné semmivé. Az eljárás kissé eredeti, lehetne talán visszásnak vagy felfordítottnak is nevezni. De hagyjuk ezt és lássuk a módját.

„Minél határozottabb, minél kétségbevonhatatlanabb jelentőségű“ — azt mondja — „valamely fogalom vagy gondolat, a melyet szóval kifejezünk: annál határozottabb értelme és annál nagyobb értéke van az illető szónak is.“

Ez az alap; lássuk megbirja-e a reá rakandó épületet.

Nem gyengitem vele, ha szabatosabb és correctebb nyelven adom elé az idézett állítást imígy: „Minél határozottabb a

¹⁾ Sz.-nél „beszédképessége“!

²⁾ „Humboldt, mint látszik, Rousseau nyomdokain balad.“ írja Sz. Meglehet, csak hogy némileg oly formán, mint Hercules a Cacusón, H. tiszta praecedentiát állít fel, Rousseau pedig — tán maga se tudta jól mit akar állítani. Lássuk: „Si les hommes ont eu besoin de la parole, pour apprendre à penser, ils ont eu bien plus besoin encore de savoir penser, pour trouver l'art de la parole. Azaz: a gondolkodás feltéte a beszédnek; de a beszéd még inkább feltéte a gondolkodásnak! E nem antithesis, hanem világos ellenmondás. A dilemma két szarvával sok mindent lehet csinálni, de összefonni lehetetlen.

fogalom, melyet bizonyos szóval jelölünk, annál határozottabb az értelme s annál nagyobb az értéke is az illető szónak.“

Rövidítem igazolásába nem elegyedem s csak állítva állítok annyit, hogy sz. idézett szavaiból senki többet s egyebet nem érthet. Így pedig ért és értünk mindnyájan egy — semmit! Mert az eszmét jelölő szó értelme maga az eszme s e szerint amaz alap-állítás oda lyukad ki, hogy: „minél határozottabb a fogalom, annál határozottabb a fogalom.“ Így magyarázta volt meg az egykori káplár is az ujoncznak a „kirchunpradét“ (kirchenparade).

A likas alap hát nem látszik nagyon alkalmasnak épület fenntartására.

No de az életerő ugy sem állana sokkal erősebb lábón, ha védelme csak az ellenfél hibájára támaszkodnék. Szerző azt akarja mondani, hogy a fogalom és (nem „vagy“) gondolat és kifejezéseik közt egyarány (proportio) sőt éppen solidaritas van. Amde ha amugy üres, így hamis az állítása; mert az a követelt egyarány nem létezik. A fogalom ugyanis egészen alanyi-as és egyénileg különböző, (tárgyas fogalma csak a minden tudónak van), és így magában minden fogalom határozatlan: holott jelölésére minden egyén azt az egy határozott szót használja. A „ház“-ról más fogalma van annak a kerpesi embernek, a ki soha sem volt faluja határán kívül és más a budapesti lakosnak. Jó reményfok népének a térről más fogalma van, mint nekünk Europa közepén, pedig mindenikünk a december-martiusi évszakot nevezi annak. A tudomány terén: Biotnak más fogalma volt a világosságról, mint Fouriernek s a melegségről más mint Mayernek vagy Thomsonnak. A szabadságról az Aristoteles fogalma nem az volt, a mi a Montesquieue s ezé nem az, a mi a Mill Stuarté, de biz az utóbbi sem osztozik a communistákéban.

Hamis állítmány nem szolgálhat a következő okoskodás alapjául: „A physiologia . . . az oly szokat, melyeknek értelme, illetőleg a velök összekapcsolott fogalom, bármi okból hibásnak vagy alaptalannak bizonyult, nem használhatja műnyelvében. . . Ama szavak vagy műnevek, melyek fogalmai többé nem illenek az eddig talált és megállapított tapasztalási igazságok rendszerébe . . . kiküszöböltenek a tudományos műnyelvből.“

Tehát: „életerő“! allons! marche! (Magyarul: alómars!)

Már pedig a jó öreg szolga nem érdemlette, hogy ily rövid felmondással és nem igaz kamarán kelt hatalom szóval — elesapják!

„Nem igaz kamarán kelt,“ mondám: ne ütközzenek meg, azt hiszem, jól mondám. A physiologia ugyanis azt kérdi — az

egykori adoma szerint - : „ki beszél az én szájammal! Ha a tudomány élő képviselői sz.-vel együtt mindnyájan — miben Tamás vagyok — azt fennék is, nyilatkozatukat a physiologia szavának el nem ismerhetni, mert az elhunytaknak, kiknek búvárlatait nem lehet kiküszöbölni, — hiszen az ő létráikon hágtak a mostaniak a kakas-ülőre, — szintoly joguk van hozzászólani. Mig hát az ő véleményeiket is számba nem vesszük, nincs egyikünknek is joga a tudomány nevében beszélni, sem valaminek, jelesen még vita alatti dolognak az útát kiadni.

Sz. azonban hátulsó ajtót nyit magának, s azt írja, hogy a „természetbúvárlat ebbeli harcza nem szóharcz, hanem . . . eszmeharcz.“ Én is azt tartom, de hát ha az, miért csépli untaian a szegény szót, az üres szalmát?

Hiszen a feljebb közlött idézet tanúsága szerint egyenesen a szó ellen harczol s utóbbi tiltakozása ellenére újra neki fordul és sürgeti, hogy e „szó: életerő, ezen évszázad második felében kezdett kimenni divatból,“ és megint, hogy „a mai életbúvár óvatosan kerüli e szót“ (Miért? Tán, hogy „akasztott ember házánál nem illik kötélről beszélni“?) Mire üldözni folytatónosan? Ha magva, azaz értelme, merőben elhullott, megsemmisült, mit azonban tagadok, önként elenyészik a héjja s szára is. Ha Sz. szerint „a hosszas és változatos esélyek közt lefolyt eszmeharcz“ végképp el van döntve s a küzdelem tárgya megsemmisülve, — mit ismét tagadok, — neve is önként követi a feledékenység sírjába. Lám, mihelyt az antiphlogistica kémia kivitta a diadalát, azonnal elfűtta a szél a phlogiston szót s nem kellett óvatosan kerülgetni. A fénytalanban az emanatiot utolsó védlovagja Biot halála után senki sem emlegeti. A „horror vacui“ (ürességtől való iszonyodás), a Tycho Brahé-féle világregndszer, a Cartesius örvényei, a Tournefort-féle szírom rendszer, az acidum muriaticum (sósavany), az összesajtolhatatlan gáz neveikkel ma már csak az illető tudományok történelmében találkozunk s legkisebb szükség sincs irtó háborút folytatnunk ellenök; holott értelmök felett elég hosszas és megátalkodott harczok folytak. Bailly, mint a Mesmer-ügyben kiküldött bizottság elnöke, kimondván az akadémiában, hogy „állati magnetismus“ nincs, a követelt érvnek (akár principiumnak) a neve is Danteval mondvá: „elesék, mint egy halott“¹⁾, és Mesmert az utcán is kihuritották a gamin-ek²⁾. Az életerőt ellenben mind e mai napig emlegetjük s emlegetik, s a legmodernebb orvos is — bármily „határozatlan“ legyen is a vele jelölt

¹⁾ Caddé come corpo morto cade

²⁾ Csak hogy a párisi rendőrség nem fogatta el őket, mint a bécsi a Hansen ámitásai elárulót.

fogalom — ennek az értelmétől várja gyógyításában a leghathatósabb segédelmet, ha őszintén akár szólni. Ha nem, úgy tesz mint a Tordai kofa, a ki meg levén rendőrileg parancsolva, hogy „fenét“ közhelyen ne emlegessenek, imígy szidta veszekedő társát: „Fe . . . egyen meg a tiltott szó!“

Eddig folytatott fejtegetéseim után nagy valószínűséggel lehet állítani azt, hogy bizonyos (mű = v. más) szóval jelölt fogalom buktával a szó is — úgy szólva — elnémul; de csupa határozatlansága nem jogosít, se tudóst se tudományt a kiküszöbölésre, s tetteben is az a következése nem szokott lenni.

Ime ott van a modern természettannak egyik főkulcsa: a differentiale, melynek, mint fogalomnak a határozott vagy határozatlan voltát itélik meg az értelmezéseiből. 1) egy folyó valaminek a folyása akármelyik pontján való állapota, (Newton). 2) Véghetetlen kicsiny valami (Leibnitz szerint). 3) Születő vagy enyésző arány (D'Alembert s többen). 4) Oly semmi, a mely 2, 3, $\frac{1}{2}$ sat. akkora lehet mint egy más vele egynemű semmi. Mind a mellett a „differentiale“ szót Lagrange-on s követőin kívül egy mathematicus sem küszöbölte ki. És történik yala ez az emberi ismeretek legszilárdabb és határozottabb terén. Az aether-t még meg sem kísértette jó móddal valaki értelmezni s a „nagy“ Humboldt egyenesen „mythus-“nak nyilvánította, mi azonban nem gátolja, hogy minden physicus ne használja, az aether kifejezést. Szintúgy és még sokkal, sokkal sűrűbben használja, tudomány és tudósa a villám-folyam — némelyek tán jobban megértik, ha németül nevezem: (elektrischer Strom) — kifejezést, holott egyetlen egy physicus sem tudja, hogy mi foly? és mi módon foly? és bizonyosan sok víz lefoly a Dunában, míg „divatból ki kezd menni“ az a szó. Ott van továbbá az atom, mely hogy mily homályos és érthetetlen fogalmat jelöl, hadd jellemezzék sz. szavai: „minden valódi ismeretünk csak addig terjedhet, . . . a meddig buvár eszközeinkkel¹⁾ felfegyverkezett érzékeink hatolni képesek“ (im Stande sind). Minthogy pedig látásunk sem mostani sem valaha feltalálálandónak remélhető nagyitónak, sem hallásunk bármely microphon-nak, sem tapintásunk akármily álmodott micropsauonnak (Feinfühlinstrument) segítségével az atomokig »hatolni« nem birnak, meg fogja engedni sz., s még inkább és készségesebben mások, hogy azokat »valódi ismert« tárgyai közzé nem sorozhatni. De azért a mostani kémikusnak minden harmadik, negyedik szava az a t o m, sőt tárgyiásan méregeti, fontolgatja, osztályoz-

¹⁾ Mik a „buváreszközök“? Tudtomra a harang és a levegő útító készülék. Mik felelnek meg ezeknek a természeti tények vizsgálásában s törvényeik nyomo zásában?

za, csoportozza, sorakoztatja őket, mint egy numismaticus a kezébe fogható érmeiket. És korunk kémikusai között csak egyetlenegy, (Mohs Frigyes-nek hívják) tudok, a ki az atom szóval jelölt fogalom kiküszöbölését javasolja. Tudja ugyanis, hogy a szó önként elesik, mihelyt nem lesz mit jelölni vele. Hanem az iránt neki magának sem sok reménye van, mert — mint írja — „könnyebb megingatni az atomokat, mint a benők való hívést.“¹⁾ Végére, mivel azt hiszem, elég nevezetes példát hoztam fel igazolására annak az állításomnak, hogy a fogalom homályosságából, határozatlanságából sőt kétségéből sem következik az illető szó kiküszöbölése, szolgáljon utolsó idézetül a vonzalom (attractio, Anziehungskraft). Erről a vele halhatatlan nevet nyert Newton se tudott s más se tud a mai napig egyebet, hanem hogy a tömegek egyenes és a távolság fordított kétszeres arányában mutatkozik a hatása. E mellett bizony lényegére nézve iszonyatos homályban vagyunk; de az nem akadályozza, hogy a világ alkotmánya ne hódoljon a fogalmának s a csillagász a nevének.

Ezek szerint tehát a fogalom és neve közt csak az az egy szükségképpí viszony létezik, hogy a fogalom elenyészését a neve elenyészte vagy a használatból kimaradása szokta követni. Ellenben a fogalomnak sem homályossága, sem határozatlansága, sem értetlensége sem kétsége — ismételjük — a fogalmat jelölő szót, se nem gyanúsítja, sem határozatlanabbá, sem kisebb értékűvé nem teszi, sem használatától el nem tilt. Ennélfogva sz. előzményeiből sem azt meg nem értjük, „miért nem használna a mai természetbuvárlat oly szavakat melyek régente oly általános használatnak és alkalmaztatásnak, örvendtek“ sem azt, hogy miért „kezdett kimenni divatból“²⁾ (talán inkább szokásból) „e szó életerő és miért kerüli oly óvatosan e szót a mai életbuvár.“

De itt már felszólal a sz. s azt mondja, hogy ama „miért“-ekre a feleletet vagyis a megértés feltételeit nem az élébiekben, hanem a következő szavakban kell keresni: t. i. hogy „teljesen meg kell előbb barátkoznunk mind ama mozzanatokkal, melyek az eszme-harczot végképp eldöntötték.“

¹⁾ Itt az egész zárszakasz eredetiben:

„Durch vorliegende Darstellung glaube ich doch nur einen Schlag ins Wasser gethan zu haben, der wohl einige Wellen, aber keine stehenden, bilden wird; denn es ist leichter die Atome zu erschüttern als den Glauben daran und ich höre Manchen rufen: „Störe mir meine Zirkel nicht, soll all die Mühe und die Zeit vergeblich aufgewendet sein, womit ich mir diese Dinge zurechtgelegt habe, dass sie nach Etwas aussehen? Kannst du mir einen neuen Glauben gründen, der mit Erfolg den alten mir ersetzt?“ Mind a ketőnkre nézve tanúságos nyilatkozat.

²⁾ Tudományos ügyben „divat“-ra hivatkozni kissé frivol eljárás.

A fennhagyandók fennhagyásával meg kell engednem; úgy de hát én együgyűségemben azt gondoltam, hogy a „tehát” mindig az előtte, s nem az utána valókra vonatkozik. Az idézett helyen pedig ellenkezőleg van.

„Ismét csalódik” — igazít sz. — „mert az incriminált „tehát” igenis előzményre, de csak arra az egyre vonatkozik, mely szerint az életerő feletti harc nem szóharcz, hanem eszmeharcz. — Ha tehát megérteni akarjuk, miért sat.”

Megint megadom magam; csak gyarló eszemmel nem birom megegyeztetni sem a szabatosággal sem az értelmességgel azt, hogy két kötőszó lévén egymásután, közülök a sorban első az utána valókra a második az előtte valóra vonatkozzék. Ez mentsen ki, ha hibáztam. De nem hibázom ám azt jegyezve meg, hogy sz. igen erős feltételét szabja meg az érteni akarásnak, mikor azt kívánja, hogy „barátkozzunk meg az élő lények szervezete, kutatása mozzanataival.” Mégismerkedni velők igenis kötelességünk, mert e mellett részrehajlatlanoknak maradhatunk és higgadtan ítélhetünk, de megbarátkozni velők annyit tesz, mint tényeket és érveket sz. álláspontjából sőt szemüvegém át tekinteni. S erre még egyelőre nem vagyunk hajlandók. De akár így, akár úgy, minden esetre számba kell vennünk a sz. emlegette „mozzanatokot, melyeket ő — nem tudom „teljesen”-é — munkájában közöl is.

Előbb azonban átalán fogva törekszik az életerő fogalmának veszett hírét költeni; kétségkívül, hogy — elkészítse elménket az ő nézeteivel való „megbarátkozásra”. A fogás nem új. Régóta énekli már Basilio a „Servillai borbély”-ban: „El kell veszni annak, kit így rágalmaznak.” Még régibb a XVII. század eleje (1605) óta sokat hajtott latin közmondás: „Rágalmaz csak bátran, valamit mindig fog”.¹⁾ Sőt két jeles classicus hely is adja már a recipet a Horatius satiráiban: Az egyik (I. 4, 85.) „Fekete az, ne higgy neki pajtás!”²⁾ A másik (I. 4, 34.) „Széna van a szarván! Kerüld ki messziről!”³⁾

A mi szegény bikánk szarvára nem egy csomó szénát, hanem hármat is köt sz. Az elsőt csak amúgy tréfásan és furescsálokodva. Mielőtt idézném, figyeltetek — köhöz legyen mérve — mindenkit, hogy a ki furescsálokodni akar, előbb olvassa el Lessing meséjét a medvéről és elefántról: Nős hát a gyanúsítás ez:

¹⁾ Audacter calumniare; semper aliquid haeret.

²⁾ „Hic niger est, hunc tu Romane caveto.” Ez fekete; távol légy és fuss Római tőle. Vir. B.

³⁾ „Foenum habet in cornu; longe fuge!” Széna van a szarván; fuss tőle. Vir. B.

„Ha tapasztalati ismeretek nélkül egyedül elmélkedés útján meg lehetne fejteni azt, a mi az élet lényegét teszi s a mit sokan e szóval: „életérő“ — akartak illusztrálni, úgy nyert esatánk volna. Ez esetben mit se kellene tárgyias buvárlat útján tanulnunk; mert az, a ki az „életérőt“ valójában megértette, minden életjelenséget eo ipso megtudna magyarázni. Egy ily embernek a terjedelmes és nehéz tudományszakmák: a boncztan, fejlődéstan, szövettan, élettan, kórboncztan, kórtan úgy tűnnének fel, mint gyermekjáték; egy ily ember fölényének teljes tudatában, csak ironikus szánakozással nézné, mint fáradoznak hiábavaló dolgokkal, mint törik magokat, kilátás reménye nélkül, a szerves világ bűvárai; a „mikor“ (azaz magyarául: holott) „ő minden további fáradozás nélkül, megtudja magyarázni azt, a mit ezek“ (t. i. azok) „a legnagyobb fáradság daczára sem bírnak.“

Ez uraim, oly vastag feketítés, hogy Muszkaországban, hol tudvalevőleg hasonló módon teszik olvashatlanokká a külföldi lapok kárhoztatott cikkeit, bármely rendőri műhelyben számot tenne. Nem is kísértem meg levakarását — szerecsen mosás háládatlan munka — hanem a bémázolt cikkeknek egy tiszta más példányát mutatom bé a t. közönségnek, melynek összehasonlításából kivehetni, miképp nem hagyott meg egy betűt is épségben a festéklabda.

Hogy előadásomban az alanyiasságnak még csak színét is eltávoztassam, idegen tollából folyt nyilatkozattal kezdem. Naville E. francia philosophus egy cikkében, melyben azt fejtegeti, hogy minő helyet foglal a hypothesis a tudományban következőleg ír: „Ennek a tudományos műszónak, hypothesis széles értelmű használatában az az értelme a mi a feltevés és hozzávetés közönséges szavaknak. Ez a műszó egy minduntalan történő értelmi cselekvés credményét jelöli. Valahányszor bizonyos tényt megmagyarázni törekszünk, a nyomozást a tény észrevétele kelti; a magyarázatba beleszól az okoskodás; de a magyarázat elvének mindig fel kell téve lenni. Az ablakomból egy sétatéri fát veszek észre, mely a földön elnyulva hever oly helyzetben, hogy csak a felső részét láthatom. Miért van kidölvé az a fa? Szélvész döntötte ki? A sétatér igazgatósága vágatta le? A mely helyről nézem, többet nem láthatok, az észrevétel megtagadja a szolgálatát; de meg az okoskodás is, nem oldhatom meg a kérdést. Fel kell tennem egy okot s ez az ok fel lévén tévc, hypothesisemet azzal igazolhatom, hogy a hely színére megyek s tudomást szerzek a dolog hogylétéről. Ime egy egyszerű példában a gondolkodás három mivelete u. m. az észrevétel, a feltevés, az igazolás, melyeket fellelni minden tudományos kérdés feloldásában.

„Az értelmi cselekvések akár az elméleti, akár a gyakorlati felfedezések ügyében, ugyanazok“ „Az észrevétel az elme önkényes tevékenysége, azaz a számbavett jelenségekre fordított figyelem. Az észrevételben az elme semmit sem teremt, csak állapít (constatál.) A tárgyat szenvedőleg hagyja hatni magára; hanem felfogásában fejt ki saját tevékenységét. Szükséges ez a tevékenység a végett, hogy az érzéki behatások a tudomány elemeivé váljanak. Az észrevételre nem elég látni, nézni kell; nem elég hallani, hallgatodni kell.“

„Mihelyt tudományos jellemet ölt az észrevétel, elválhatatlan az inductiótól . . . Az észrevétel felfogja a jelenséget, az inductio általánosítja.“

A hypothesis értékét az igazolás állapítja meg . . . A hypothesisek a reájok szabott ellenörkődések eredményeihez képest bizonyos igazságokká, bizonyos tévedésekké vagy különböző fokozatu valószínűségekké válhatnak.“

„Egy természettani hypothesis igazolása inígy megy. Feltevé egy törvényt következményeket vonnak le belőle, ezeket a következményeket összehasonlítják az észrevétel adataival és a hypothesis értéke a jelenségek tőle kapható magyarázatának fokozatától függ.“

Elég, de szükséges is vala e hosszadalmas idézet arra, hogy alapjául szolgáljon az életerő jellemzésének, mit azzal kezdek, hogy az, a mennyiben állítást foglal magában, igenis hypothesis, éppen mint hypothesisek az attractio, emanatio, undulatio, kémiai rokonság, rugalmasság s kitudja hány más.

És miképp keletkezett a szóba vett hypothesis?

Itt is első fok volt az észrevétel Tapasztalták t. i. hogy vannak a természetben élettelen és élőtestek; mi több, hogy minden test, melyről érzékeinknél fogva tapasztalást szerezhetünk, a nevezett két rovat valamelyikébe tartozik. Ez egyszer tény.

Tapasztaltak továbbá a két rovatnak megfelelő, egymástól különböző tulajdonságokat. Az élettelen testek, a keveréket ide nem értve, egymástól sem pusztá sem fegyverzett szemmel meg nem különböztethető — úgy nevezett: egynemű (homogen) részekből állanak. A porrátört sójegercznek minden szemecskéje éppen oly tulajdonságú, mondhatni éppen az, a mi egy más, bár mekkora sójegercz egészben. A legfinomabb tiszta homoknak legparányibb szeme egynemű egy nagy quarejegerczzel. Egy izlandi spath microscopicus apró jegerczekből áll, melyeknek mindenike éppen úgy töri kettősen a világsugárt mint egy kézbe fogható egész spath. Másodszor a saját alakú élettelen testek — mondjuk röviden, jegerczek — külső reára-

kodás által jönnek létre, s ha a rakódó anyag fogytával gyarapodásuk megszűnik, azzal az alakulás műfolyama bé van végezve, minden további mozgás is megszűnik s a nyert alak állandó változatlan és örökös Harmadszor, anyag cseréről sincs náluk szó. Az, abban a folyadékban, melyből a jegecz tömörült, meg van törtéve s a kész kelme saját valójában szilárdulva rakodik a vele egynemű magtömegre. Minden további cserélése az anyagnak csak a jegecz rovására, azonossága megszűnésével, fogalmi megsemmisültével történik. Különbözik semmi külső erő, pl. széttiprás, az élettelen testet semmivé nem teheti és mivoltát meg nem változtathatja. De negyedszer ő maga magát sem másolhatja és nem is újíthatja meg, sem anyagcsere sem fejlődés útján, és az utóbbi fogalom az élettelen testekre nézve általában és teljességgel nem létezik. Ötödik megint tagadás (negatív) és az iméntiből önként érthető jellemvonás, hogy az élettelen test semmi más hasonló vagy különböző lénynek létet nem adhat; tehát nem termel nem szaporít.

Az élőlénynek, ámbár ezek teszik fő tárgyát a vitának, rövidebben elbánhatunk a jellemzésével. Az élőtest, még a legesleggyorsabb is, külön nemű részekből áll, melyek magukban is untalan tevékenységben vannak, egymásra is folytonosan hatnak. Azokat a részeket, melyeknek másokra hatását kikutatta a buvárlat, szerveknek nevezik, melyeknek az élettelenek országában persze hírok, nyomuk sincs s ezért a feljebb megkülönböztetett két rovatot a szervetlen és szervek s testek országainak is nevezik.

A szerveknek közös és általános működése az anyagcsere, mely gyorsabban és lassabban, olykor el is akadva, szüntelen foly és történik a szervek beljében, egymás, és így köztük és a test és külvilág közt, kölcsönösen. Az anyagcsere a szerves test életkérdése; megzavarása vagy elvétett folyama betegség, elakadása részszerinti vagy ideiglenes, megszüntte teljes és végképp halál. Az anyagcsere nemei és módjai a szervek alkotásával a legszorosabb viszonyban levő, minden a mi az alkatot sérti, ez életet bántja, s így a szerv és szerves test sem elrontást sem roncrolást vagy éppen eltípást nem tűr. Az anyagcsere eszközlésével a szerv, azonossága megmaradásával, megújul és végtére létet ad más magához hasonló alkatoknak és ezen tulajdonságot nyeri általuk az élő egész test is az ő teljes egyéniségében, mit egy szóval úgy fejezünk ki, hogy „Szaporodik.“ Mindezeket s különösen az utóbbiakat tekintetbe véve, utójára azt mondjuk, hogy bármiképp értelmezzük a „fejlődés“ szót, a megfelelő fogalmat csak az élő testekben tapasztaljuk létesülve.

Mindezek észrevételek, s tárgyaik tények. És már most jön az okoskodás.

Számbavesszük a természettani elismert és nem kétségtelt törvényeket s vizsgát intézvéen át kell látnunk, hogy azok sem valamelyikök magára sem többen együtt bármely combinatio-ban összefogva az elősorolt jelenségek megmagyarázására nem elégségesek . . . (Itt az ellenfélnek nagy kedve volna; felszólalni de éretten megfontolva, ha hamarjában is, a dolgot, jobbnak látja hallgatni) . . .

Nos, az élettelen jelenségek alakulásában természetniasan elmehetünk a cohaesio-ig „aber da stehen die Ochsen am Berge“, — bocsánat, de az az átkozott polyglottismus kifogott rajtam. A cohaesio hát megmagyarázza, úgy a hogy a jegecz tömörülését és a jegeczanyag lerakódását, de arra a kérdésre, hogy: „miért rakodik egy vagy más határozott alakban?“ vagy merőben hallgat, mint — erre már tudok magyar közmondást, — „a süket disznó a rozsban“, vagy oly formát felel, mint a Molière képzelt betege — arra, hogy miért altat a mákony?“ „Azért“, azt mondja, „mivel altató tehetsége van, melynek az a természete, hogy az érzéseket elülteti“) . . . (Ismét nyugtalanság a szélbalon, melynek, ha csillapítom, ha nem, azt kiáltom, hogy a Lucretius okoskodása sem ér egy hajszállal is többet) . . . Most pedig a t. közönséghez fordulva, csendesen azt mondom, hogy azok az urak az atomokra szeretnének hivatkozni; de itt mi most még csak az okoskodásnál vagyunk, nem érkezünk még a hypothesisekig.

Hanem mindjárt ott termünk; mert lám ha az egyszerű jegeczesedést sem bírja a physical elvek és erők öszvesége megmagyarázni, hogyan bírná az anyageserét, a szervek alakulását, megújulását, gyarapodását, szaporodását, a fejlődést, és általában azt a rengeteg különbséget, mely az élettelen és élő természet közt van?

Mint hogy e ponthoz érkeve mind észrevétel, mind okoskodás cserben hagynak, kénytelenek vagyunk hypothesishez folyamodni. De nem vaktában, hanem óvatosan tapogatódzva s az elismert elveket s analogiákat szemmel tartva. Elv az, hogy minden ténynek oka van, s analogia vagy legalább praecedens az, hogy Newton a testi világbeli testek egymáshoz közeledése okául a vonzalmat állította fel hypothesis gyanánt s a tudományos világ meggyőződött és mai napig meg van győződve az

¹⁾ Die mihi reverende confrater, quare Opium facit dormire?

Quia est in eo virtus dormitiva,

Cuius est natura

Sensus assoupire. Mal. imag. zárjelenet.

elv és a hypothesis helyességéről. No már azoknak a tényeknek, melyeket az élőtestekben igen is, de az élettelenekben nem tapasztalunk, okának kell lenni, és . . . de itt válaszútunk vagyunk. Lehet t. i. a keresett ok vagy az ismert (vagy ismer-ni hitt) erőnek egy még eddig fel nem fedezett combinatioja, vagy pedig egy azokon kívül és éppen oly módon és fogalom szerint mint azok, létező erő, melyet aztán életerőnek nevez az, a ki a dilemma utóbbi szarvába kapaszkodik. Ilyen, sz. szerint szerencsétlen ember azonban meglehetősen számmal van s volt, és mi a földolog, a világért sem oly szerencsétlen sem nem oly gyámoltalan, mint ő állítja. Elsőbben is a feltett „életerő“ pártolója, (megnyújtva a sort eredeti felállítójáig), nem akarhatja és nem akarja megfejtteni azt, a mi az élet lényegét teszi. Nem mert így ő a hypothesis (mondhatnám mondanám) lényegét tagadná meg. Eppen mint az attractio pártolója nem követeli, hogy ő a testek egymáshoz közeledése tényét lényegesen megfejtette. Ampére sem állította, hogy megfejtette azt a mi a villámos vonzódás „lényegét teszi,“ midőn kísértnényekkel igazolta azt a hypothesisét, hogy ellenkező irányú folyamok egymást vonják, azon vagy hasonló irányuak egy mást eltaszítják. Szóval, a ki ilyest merne, az nem hypothesis, hanem dogmát állitana fel s ettől a „gonosz-tól,“ — ebben minden természetvizsgáló kezét fog velem — „Szabadíts meg minket“ természet Ura! Közbe szólva, éppen oly dogmaticus az, a ki szárazon és qualificatio nélkül állítja, hogy „életerő nincs!“ De aztán, ha lehet még kevésbbé igaz az, hogy „tapasztalati ismeretek nélkül csupa elmélkedés útján“ kísértené „megfejtteni“ az élet eszméjét az életerő hive. Hiszen feljebbi elemzésünk-ből kitetszik, hogy éppen mint tapasztalati ismeretek és vizsgálódások negatív eredménye, ott és akkor, a mikor az észrevétel és okoskodás levették a kezöket az ügyről, állott elé a magarendén az „életerő“ hypothesise. A furcsálkodás első pontja tehát világos rágalom; valamint rágalom e hypothesis partolóit oly tökkelütött fejüeknek hirdetni, kik azt a létrát, melyen bizonyos magasságra feljutottak, a legkritikusabb helyzetben lábuk alól kirugják s magukat a lezuhanás és netalán halálos bukás veszélyének teszik ki. Szintoly hamis vádat koczkrátat továbbá a támadás folytatása, midőn azt fogja reá hypothesisünk-re, hogy tudományos buvárlatokat, sőt nehéz és fáradságos tudományszakokat tenne feleslegessé. És ha úgy lenne is, mi baj volna? Hisz' az idő és munka kimélés nem kár, hanem nyereség. Alább való-é az az arany, melyet California, Australia, Uj-Zeeland telepeciben csaknem a földszinről kapartak ki, mint a melyet nagy költséggel, fáradsággal, nem egyszer életveszéllyel kell kiaknázni a föld mélyéből? Értéktelenebb-é, eredménytelenebb-é az az igazság, melyre a természetvizsgáló vé-

letlenül bukkan, mire nem egy példa van a tudomány évkönyveiben, annál, a melyhez hosszadalmas, erőfeszítő buvárlattal jutottak? Nem sejtette-e szerző, hogy ama fellázadt munkások álláspontjára helyezi magát, a kik irtó háborút indítottak a gyári gépek ellen? Ámde akár előnyös, akár hátrányos legyen a calamitásnak állított kimélés, egy nagy bökkenő áll előtte: az a csekélység, hogy nem lehet végrehajtani. Az első akadályt maga sz. gördíti, azt a feltételt szabván eleibe, hogy: „ha az életerő fogalmát teljesen megértenők.“ Szeretném én is „ha“ megmondaná, melyik hypothesis-t értjük teljesen? Hisz ez már magában, (azaz elméletileg,) lehetetlen, miután a mint feljebb láttuk, a hypothesis ott áll elé, a hol az észrevétel és okoskodás határukát éri. De lássunk példákat. A rugalmasságot érti-e valaki teljesen? Alig ha sokkal jobban értjük, ha el is hiszszük Clausiusnak, hogy a gázok rugalmassága látszatát atomjainak a rekesztő edény falaiba ütközése házudja. A voltaismus törvényei a villámfolyam tulajdonságaira vannak alapítva; úgy de értjük-e általában a folyam mivoltát? A vonzalomról maga az, a ki halhatatlan babérokat vívott ki a tárgyalásával, vallja, hogy bizony nem tudja és nem érti, mi az voltaképpen. Nem remélhetvén hát hogy „valóban megértsük az életerőt“ sem pedig „eo ipso megmagyarázhassunk minden életjelenséget,“ nem is szükséges tartani attól, hogy további buvárlásoknak utját állja s az anatómiát, histológiát, pathológiát s ki tudja még mit mindentönkre tegyen. És most már tárgyiasan szólva a dologhoz, a másik és fő akadály az, hogy a hypothesisnek felállítása után mellőzhetetlenül és elodázhatatlanul az igazolása következik s ennek megejthetésére mind ama megnevezett és még nem nevezett, de idetartozó tudományok okvetetlenül szükségeseek. Ezek és a szószóllók feladata minden életjelenségre valamint egyes eseteire és nem különben a szervek alkatára nézve kimutatni, hogy eléállításukra a physikai erők elégségesek. Valamennyi esetben pedig nem bírják kimutatni, mindannyiszor mi állunk elé azzal a refrainnel, hogy kell lenni rajtuk kívül még más — nem mondjuk, más nemű — erőnek, melyet, ha tetszik, bioticus erőnek nevezünk. Úgy hogy elvlegre az igazolás terhe egészen az ellenfél vállára nehezedik. Mi pedig magunknak az absolut veto jogát tartjuk fenn, egybekapcsolva a lelkiismeretesség kötelességével. „A szerves világ buvárai“ tehát nyugodt lélekkel kialsbatják magukat s reggel új erővel és reményekkel mehetnek laboratoriumukba, mert dőlgaikat az életerő nem apasztja s emez is örvend; hogy a súlyos vád alól kimenekült.

Jaj, de csak ideig óráig. Mert még sulyosabb fenyegeti és ez uttal nem furcsálkodva, hanem illő komolysággal. Azt akar-

ja t. i. megértetni sz. velünk, hogy az életerő nem „realis lény,” hanem csak „képzeleti” valami; sőt még az is alig, hanem egy „semmi jelentőségű szó.” Súlyosnak mondtam ezt a vádat — udvariasságból. Mert biz' az elevenére tapintva csak olyan, mint mikor a sakkjátészó játszmája vesztét sejtve, lesepri a figurákat a sakk tábláról. De ez a szíjjas „életerő” nem hagyja oly könnyen lesepertetni magát. Nem biz'a, ha szinte Angliából hozott is seprűt reá sz. Éppen mint nem tette jobbá „Klio” compilatorának, „Jeanned'Arc” című czikkjét az a reclamja, hogy ő „egyesen Párisból hozott könyveket” melyekből adatait merítse. A mi szerzőnk is éppen úgy elmondhatta volna saját szavaival azt, a mit Lowe-val mondat, t. i. hogy „dolgok és nem szavak világában élünk,” mi egyébaránt se így se amúgy nem volna igaz. Mert ez a világ nem csak „dolgok,” hanem képzetek, fogalmak — melyekről hallgat Lowe — és „szavak” világa is. Lám a „rugalmasság,” melyet Clausius megkísértett kiküszöbölni, bombákat repít városok pusztítására, sziklákat repeszt és hajókkal járhatja be az oceánokat. Ez a szó: „attractio” a világ alkotmányát tartja össze és a „koszmozgalmi problema” fejtegetésére lelkesítette szerzőnket. Ha az orkán kikötőket dúl fel, ez a szó: „a császárság béke!” zajongó népek kitörendő viharát csillapította el ideig óráig, míg t. i. hittek neki. Ama szó: „a gulákról 4000 év néz le reánk!” az egyiptomi sivatagok iszonyait türette el a francia hadsereggel és megbuktatta a mamelukok — (a törököket értem) — uradalmát.

A francziák szájából kifogyhatatlan e szó alatt: „revolutio” ámbár egyikök sem birna határozott és tiszta értelmezéssel számolni róla, oly tényező rejlik, mely országuk sorsábon döntőleg hat, mely nálók 90 év óta rendez és bonyolít; a mely Napoléonokat emel thronusra és buktat le róla; mely a MacMahon-t elűzi és ma Thiers-et, holnapután Gambetta-t ülteti az elnöki székbe. A debreczeni templomban kimondott fatalis szó: „függetlenség” muszkák ezereit hozta szegény hazánkra. És akárhogy becsméreljék, ez a kis szó: „életerő,” „dolgok” azaz lények billióit hoz létre és tart örökös tevékenységben. Nem is „jelentőség nélkül való” sz.-ként, mert azt mondja ki, hogy „téves és alaptalan az életbuvárlatnak” az az állítása, hogy a physicali erők elégségesek az életjelenségek teljes magyarázatára. És ez semmiképp sem ütközik össze, nem hogy meglenne döntve sz. második tekintélye: Aristoteles elcsépeelt nyilatkozatával, mely sz.-nek alkalmat ad egy kis „flankenbewegung.”¹⁾ Azt mondja ugyan is, hogy „előbb azt kell vizsgálni mi

¹⁾ Forradalmunk történeteiből ismeretes, ma már csak nem elfeleddett szó.

igaz s csak másod sorban jöhet kérdés alá az, hogy mi nem igaz, mely gyarló állítás miképp jöhetett ki orvos természetbuvár és tudományos író tolla alól, nem foghatnám meg, ha nem látnám, hogy amaz elsőbb tekintély, Lowe, vitte jég hátára, ime soraival: „Valahányszor az igaz és hamis jó kérdésbe, fontosabb ránk nézve azt tudni a mi igaz, mint a mi hamis;“ mint-ha bizony a kettőt ellehetne választani egymástól. További elemzésébe nincs időm se szükségünk bocsátkozni, hanem én is egy külföldről rendelt tekintélyt állítok vele szembe u. m. Rousseaut, ki szerint „egy hibát megrontani többet ér, mint egy igazságot fedezni fel.“¹⁾ És ha szerző helyesnek tartja Lowe ötletét, bámulok rajta, miért cselekszik ellenkezőleg, s miért nem kutatja elébb azt, hogy „mi igaz“ az életerő hypothesisében s miért akarja csak a „tévedést és alaptalanságot“ mutatni ki benne.

De halljuk már az utolsó ágyulóvást az ostromnak ezeu phasisában — utolsó negyedében. „Bé kell látnunk, hogy minden valódi ismeretünk csak addig terjedhet az életfolyamatok szételezésében, a meddig buvár eszközökkel felfegyverzett érzékeink hatolni képesek; be kell látnunk, hogy valamenynyi eddigi ismeretünk biztossága egyedül csak a tárgyas buvárlat módszerének biztosságától függ, hogy ennek hiányával elválaszthatatlan kapcsolatban állanak ismereteink hiányai és hibás volta.“ Hová van irányozva a lövés, sejtem; talált-é a bomba, ha gondolom is, hogy nem tett kárt, nem tudom, nem is fürkészem. A helyett parallél esetet és okoskodást terjesztek a t. közönség ítélte alá. Egy valaki bányászathoz kezdett. Ki istályozta szélire, hosszára, kiaknázta fenéig a vélt ércztelepet, de biz' ő nem kapott egyebet meddő kőzetnél: ércznek se híre se hamva. És most „bélátta,“ — mit gondolkodnak mit? — Nem azt, hogy ott nincs semmi, hanem azt, hogy „hiányos és hibás módszerrel üz-
te a bányászatot.“ Az okoskodás nem páratlan. Valamenynyi alchimista és örök mozdony-találó mind így beszéli ki magát. De én mégis helyesebben találok a Király Darózi asszony syllogismusát: „Mihelyt láttam, hogy a tehenem az árokba fekszik, mindjárt tudtam, hogy nincs a csordába.“ Az imént hibáztatám sz.-t miért nem kutatja az igazságot az életerő tárgyalásában; de a mellett örvendek rajta, mert „sánta ember baktatásához hasonló — (Baco mondja, nem én) — okoskodás“ több kárt tehetne neki, mint az ellene irányzott puskaropogás.

Ilyen pedig az az érv is, a melyhez most érkezünk, úgy mint egy ropogós váriatioja annak a kivált nálunk oly sűrűn hajtott themának: „a tekintélyek kora elmúlt!“ Hanem ha sokan is mondják, a nép szava (többek közt) ezúttal nem isten

¹⁾ Détruire une erreur est plus, que découvrir une Vérité.

szava. A tekintélyek kora sem most nincs, sem soha, míg az ember ember lesz, elmulva vagy eltelve nem fog lenni sem a közéletben, tem a tudományban¹⁾ és jelenünkben, ha más nem tenné, fenntartja a tekintély tekintélyét sz., mint a ki nem csak a fennebb vitatott állításaiban Aristoteles, Baco (Aristoteles megáttalkodott ellene) és Lowe tekintélyeiknek veti meg a hátát, hanem éppen az auctoritás elleni támadásában is a Bacoét hívja segédül s oly formán tesz, mint az a szolga, kinek gazdája megtiltván, hogy ne nevezze „tekintetes ur-“nak — (nem tudom nagyolta vagy kicsinyelte-e a czimet) — azzal válaszolt, hogy értem „tekintetes ur!“ Nem is vitatom tovább azt az érvt, hanem három megjegyzéssel kísérem. 1) Az „életerő“ oly természetes és a tudománynak megállapított, bárminemű állításába nem ütköző hypothesis, hogy tekintélyek támogatása nélkül egyáltalában nem szükkölködik. Megáll az a maga lábán.

2) A tekintélyekkel itt és ezúttal még nem végeztünk, mert most jön még a java és a vastagja, t. i. egy névsor, mely 52 szám alatt ugyanannyi tudós férfinak, Anaximencsen kezdve és Liebigen²⁾ végezve, az életerőre szorosabban vagy tágabban vonatkozó véleményeit adja elé. Ezeket tekintélyeknek kell tartanom; mert különben csak két más nézetnek lehetne helye. Vagy tudos diszitmények, mint Potemkin szín-

¹⁾ Ima a legújabb példa: A — nem tudom minek nevezem — Hausen bécsi pere alkalmával, a hívő Dr. Nenda, a hitetlen Dr. Fischer ellenébe így nyilatkozik: „Akkor so (hiszi) ha önnek tiszteletreméltó jellemű férfiak azt állítják, hogy sat?“ — Dr. Ruben (megint ott) „a tudomány egyes tekintélyeire“ hivatkozik.

²⁾ Liebigre „a különféle laikusok különösen szeretnek mint tekintélyre hivatkozni“ írja sz. a 37. lapon.

Tehát amaz 1—52. csakugyan tekintélyek névsora! Igaz, hogy csak valóunk „laikusokkal“ szemben; úgy de hisz ez az ügy csak is minket érdekel s ha sz. szoro-an tudományos körhöz szabta és intézte volna értekezését, nem érzettem volna magamat jogosítotttnak a hozzászólásra. Hanem ezt csak mellesleg érintém. Egyenesen mondok pedig azt, hogy Liebigre, mint kímikusra méltán hivatkozhatik, és hivatkozik is, nem csak a laicus, hanem a szaktudomány embere is; természetesen nem „*adros épa*“ értelemben. De éppen a kímikus Liebig szálla a sz. szemében a neki kedvezőnek látszó idézet daczára is. Ő ugyanis egy szavával eltíporja az életerő kiküszöbölőinek azt az érvt, hogy a kímikusoknak sikerül szerves testek előállításá laboratoriuumaikban. Nem szerves testek, mondá, Kolbe eczetsaványa, a Wöhler Uretja, a Berthelot szenes hydrogenjei, alkoholai, aldehydjei, savanyai, étherei, alkálii, amidjai sat. hanem az élő test természeti titkos laboratoriuuma an készülő szervesen, az az magukban élettelen állományok. És készítette mindazokat az élő test már akkor, mikor még sem kémia sem tudomány általában nem létezett. Tegyük hozzá még Claude Bernárd nyomán azt, hogy a természet azokat az állományokat nem úgy készíti, mint a kímikus az ő laboratoriuumában. Először a kímikai synthesis nem szolgált kulcsot a physiologianak, sem pedig fegyvert az életerő megtámadóinak.

falai, melyeket Katalin czárné városoknak kellett hogy lásson. Hogy nem effélék, arról szerzőnknek elismert szilárd tudományossága, melyet magam is őszintén tisztetek, kezeskedik. Vagy pedig az életerő fogalma tisztába hozatalát kell hogy eszközöljék. De azt nem mivelik minthogy a különbféle nyilatkozatok, úgy szolva, nyers eredetiségökben vannak elénk tálalva. Egymással kapcsolatba (egy pár eseten kívül) nincsenek hozva, sem az megvitattva, mi igaz, mi nem igaz, mi helyes, mi nem helyes benők, és hiányzik végre hozzájuk bizonyos belátható rovatok alá csoportosítás. Mindezeket pedig meg kellett volna sz.-nek tennie mert nálók nélkül nem hogy tisztába jőne, „hanem sőt inkább még“ (az egykori lyc. tanár szava járása szerint) elhomályosodik, burkoltabbá és bonyoltabbá lesz az eszmc. Tehette volna is sz., mert mint írja: „A mai . . . természetbuvárlat . . . egyfelől a legszabad elvűbb . . . másfelől a legigazságosabb álláspontot foglalja el . . . Az egy akol és egy pásztor eszméje teljes valósulását (sic) nyert a mai természetbuvárlatban sat.“ És ime ez a szó „természetbuvárlat“ vezet a harmadik megjegyzésemre. Ugyanis sz. a ki az „életerő“ dologosítását (substantialitását) megengedni vonakodik, maga magával ellentétben, itt egy igazán abstract fogalmat merészen személyesít.¹⁾ De hát ki és mi az az oly sokat teljesítő s még többet ígérő „természetbuvárlat“? Kedvem volna kérdezni a Csokonai egérkirályával:

. hol lakik és ki az ur?

Gróf, Burger, paraszt vagy nemes?

Mert, ha hozzám lesz érdemes,

Ajánlom barátságom!

Hanem attól félek, hogy ezer meg ezer felől fogna viszhangzani a felelet: „Itt vagyok én!“ Többek közt olyanaktól is kik éppen nem tartoznak a czéhba.²⁾ És valóban a „természetbu-

¹⁾ Csak azt nem bírom kitalálni, az akol-é vagy a pásztor a természetbuvárlat. Ha akol, ki a pásztor és ha pásztor, hol és mi az akol? Mert mind a kettő egy egyén nem lehet! Még allegoriának is gyenge; pedig az allegoria maga is elég silány szerepet játszik akár a mythusban, akár általában a művészetben.

²⁾ A szóbevett névsorban Athenaeust is felhozza sz. Ezt a nevet sem philosophia sem a természetbuvárlat történelmében nem olvassuk s csak úgy jöhetne belé, mint Brockhaus, Pierer, Mayer v. Somogyi. A alexandriai grammaticus volt és tudósok nyilatkozataiból compilált egy könyvet: *Deipnosophistarum* L. XV. Ellenben ki van hagyva a listából három jeles név: Diderot, Lewes és Claude Bernard. Az első physiologiát írt, melyben egy rakás mindent elmondott; a mit utána valók eredeti saját gondolataiknak adtak ki. Lewes az életerőellen egy pár lapon leírta mind azt, a mit sz. könyvében szétáraztott. C. Bernard — no ez az ellenfélnek „ne bánts d virág.“ Ezt nem lehet nekik bésorolni, vagy ha csak úgy mint a Bach-kormány az 1848-ki honvédeket.

várlatot csak két képpen lehet „valósítva“ vagy éppen, „személyesítve“ képzelni. T. i. vagy egyenkint a buvárokat mint embereket kiknek mindenike a tudomány képviselőjének vallja magát; de mindenike más más szózatát hirdeti az ábrándos természetbuvárlatnak. Melyik hát az igazi, nem a „három“ (v. ö. Nathan-t), hanem az 52 gyürű közül? Vagy hát a képviselők összeségét vegyük u. n. erkölcsi személynek? Megtehetjük, csak hogy így képzeletünk a Lafontaine hétfejű sárkányában testesül meg, melyből sz. 52 fejt alkotott. E szerint hát aligha sikerül „valósítanunk“ a „természetbuvárlatot.“

Mivel azonban ennek ellenére is senki a „természetbuvárlatnak“ sem szavát sem fogalmát kiküszöbölni nem kívánja, hasonló elnézést és megtűrést kérünk az „életerő“ szónak és fogalmának is, még pedig több joggal, mert valamivel testesebb, mint a legutóbb vitatott és sok hozzá hasonló eszme.

Sz. ugyanis Hyrtl szájával vigyorogva gunyolja az életerőt hogy „csak hypothesis“ Ő magán nem csodálkozik; hisz ő a „lelket“ még annyira sem méltatja — (helyeselve Lamettrie szavait: „A lélek csak hű szó, melynek nem felel meg valami eszme“) és még Haeckelnek sem bocsáthatja meg, hogy „Seelenzelle“-t „Zellenseele“-t emleget. A miben ő azonban egy kis ellenmondásba keveredik magával, minthogy bajába kerülne megmondani, mi különbség van a pártolta „protoplasma“ (vagy akár-hogy nevezzék Wolf, Schulze, Schwann, Beulan sat.) és a „Seelenzelle“ közt. Hanem csodálkozik ám Hyrtlen, a — sz. szerint — spiritualistán, a ki nem vette észre, hogy az ő „spiritusát“ Lamettrie és ki tudja hány más, éppen úgy és azzal törekseinek megsemmisíteni, a hogy és a mivel ő akarja veszett nevét költeni az életerőnek. Egy valaki reáformed egy feketefajú hazánkfíára: „Te cigány!“ — „A biz' én uram,“ lón a felelet, „hát szégyen az?“ Az életerő sem pirul egy cseppet is azért hogy hypothesis. Annál kevésbbé, hogy hypothesis és hypothesis közt is van még különbség. Midőn Newton a fénygyűrűket azzal magyarázta, hogy a sugárnak váltogatólag szottyán kedve hol megtörni, hol visszaverődni¹⁾ a bizony nagyon gyarló hypothesis volt, melyet egy másik, u. m. az interferentia a tudomány lompkamarájába dobott. A se volt úgy vélem, sokkal jobb, midőn Newton után száz évvel a kémikusok, látva hogy, a zinket a kénysavany feloldja, de a tiszta víz nem, ezt a tényt úgy akarták megérteni, hogy a zink tudván, hogy római gáliezkő lesz belőle, ha a savannyal egyesül, legott kész a kézfogóra; de vízzel nem remélvén ivadékat, kosarat ad neki. Ők ugyan tudományosan keudözött arcezzal mutatták bé ezt a hypothesisit, de magyarázatuknak

¹⁾ Vices facillioris refractionis et facillioris reflexionis. (Angol. fits.)

csak a volt a veleje. Menjünk jobbakra. Látjuk hogy az óra jár és természetesen kérjük, hogy „miért jár?” A felelet utójára — az órakészlet két fő neme szerint kétféle lehet, u. m. e két hypothesis: a nehézség és a rugalmasság. Ime mind a kettő abstract fogalmat jelöl; de egyiket se lehet sem „végoknak” gunyolva sem „utolsó elemzésben (sem) mit sem magyarázó üres szavak”-nak bélyegezve kiküszöbölni. Jelesen a ki az elsőt kárhoytatná úgy czáfolnám meg, mint a görög philosophus, a ki a mozgást tagadó sophista előtt ide s tova járkált. Azt a 20 okost, a ki a nehézséget üres hangnak állitná, oda állitnám a kút mellé, hogy huzza ki azt a négy mázsa követ, melyet egy bolond billentett belé. A rugalomra nézve útalok az ind. mythologia hősiére Rámára, kinek legbámitóbb tette a volt, hogy azt az ijjat, melyet senki sem birt, fel tudta huzni.¹⁾ Igenis erő csak erő ellen küzd, és erőt csak erő győz le. A nehézség és rugalom tehát, az óra járása két hypothesis, erők. De egyiket sem lehet abstract mivoltában sem képzelni, sem ábrázolni; mindeniket csak működésökben ismerjük s jelen esetben azt mondjuk hogy azok az óra járásának magukban ismeretlen okai. Végezzük bé a már is elég hosszas, de még korán sem teljes sort a három legujabb eszmével. Testesíthetetlenebb, valósíthatatlanabb fogalom ezeknél: „örökösödés”, „természeti válogatás”, „létért való küzdelem” alig ha van. De azért Trója falain belől és kívül minden ember hajtja. Nem csak tanító hanem országgyűlési termek, templomok viszhangzanak velök s költő nem emlegeti nagyobb hévvel Lillája nevét mint sok író ama három hypothesisét. Nekem ugyan nincs ellenemre, mert biz ök mint hypothesisek, — bármily „üressek” — megteszik a szolgálatukat, s igazolásuk munkája még éppen nincs béfejezve. Tehát a védtem eszmével való analogiájok késégtelen. És mindenikökről el lehet Liebiggel mondani, hogy oly „semmiképp meg nem érthető, meghatározhatatlan valami, a mivel mindent meg lehet magyarázni, a mi egyébként fel nem fogható.”

Midőn azt mondjuk hát ki, mint hypothesis, hogy az élet-

¹⁾ A görög mythologia is nem egy hős ijjászt mutat fel a logrégióbb kortól fogva. Ebből megérthetni, mi igaz van a P. Szathmáry K. funkel nagelneufelfedezésében, hogy „a régieknél a nyil nem volt lovagias fegyvernem.” (L. Pesti N. febr. 26. tárcz.) Erveit, melyek szintoly garolók, mint állítása itt nem vitatom. Már csak azért sem, mivel Homerus schol sem nevezi Paris-t gyávának mint sz. állitja. Az ok pedig melyért sz. szerint nevezte volna, t. i. „azért mert távolból nyilazott ellenére,” éppen neveléses. A „nyilazásnak” csak is „távolból” van értelme. Homerusnál Parisnak rendez jelzője a *θεοειδής* — isteni alakú. Ebben a gyáváságnak még csak árayéka sincs. Ellenben Achilles epithetuma a „gyorslábú”, tehát futó. Achilles pedig nem mondhatni, hogy gyáva; halott nemcsak futott, hanem leányok közt is lappangott leány képi-ben, hogy ne kelljen Troja alá mennie.

erő az életjelenségek ismeretlen oka, az sem nem lényeg nélküli abstractio, sem nem képtelen végok, sem nem oly állítás melynek a természettudományban számos párja és hasonmása ne volna. Az allegoricus hatalom vagy nagy ur vagy mi, a természetbuvárlat, ha ki akarja küszöbölni a nevért megsemmisíteni az eszméjét az élet erőnek, erre két módja lehet. Vagy minden más erőt nevestől eszméstől kiküszöbölni, kiirt a tudományból, vagy pedig kimutatja, hogy a természetnek többi elismert erejei bárminő combinatióban is életjelenségeket előállítani bírnak. Az első a tudomány e mai napig érvényes szerkezetében lehetetlen; a második feltétel teljesültétől még messze, igen messze vagyunk, miben reményelem, hogy kezdet fog velem a tisztelt sz. is, kinek, valamint a tisztelt hallgatóságnak, mely hosszadalmas érveléseimet kitűző figyelmével kísérte, fejenként minden tagjának életerejét, hogy a természet főura minél tovább és eszökkenetlen tartsa meg, szivemből kívánom.

Brazai.

Sophocles a magyar irodalomban.

(Folytatás.)

Jól fordítani nehéz dolog, nehezebb sok tekintetben mint eredetét írni. Két nyelvet kell ugyanis jól birni s azon felül a tárgyat ismerni.

Költőt szépen és jól fordítani már művészet, mely keveseknek adatott. Költői műfordítást pedig egyedül csak költőtől várhatunk; mert eltekintve a fordítás általános kellékeitől és a verselés technikájától, csak azok tükrözethetik vissza igazán és hűen, tetszően és megkapóan a költő szellemét, kik maguk is költői ihlettel bírnak.

Evvel elérkeztünk a legújabb Sophocles fordítóhoz, Csiky Gergelyhez.

Hogy Csikytől várható műfordítás, az kitűnt már mikor Antigone fordításával fellépett volt 1876-ban.¹⁾ Maga az a körülmény, hogy Csiky fordítását a budapesti nemzeti színházban sikerrel és ismételten lehetett előadni, bizonyosság volt jósága mellett. Részemről ugyanis azt hiszem, hogy sem Guzmics, sem Szűcs, sem Finkei fordítását nem lehetett volna színpadra hozni, mert a közönség sem nem értette, sem nem élvezte volna, s a színészek is alig bírták volna megtanulni. Már pedig egyik legesalhatlanabb criteriuma valamely fordítás si-

¹⁾ A nemzeti színház könyvtára. 99. füzet. Antigone. Sophokles tragédiája. Fordította Csiky Gergely. Budapest (Pfeifer) 1876. 56. lap. Ára 40 kr.

került voltának épen az: vajjon megértik-e az eredetinek ismerete nélkül? és hogyan, fáradsággal-e vagy a nélkül?

Az Antigone színre hozatala pedig valóságos esemény volt Budapesten. Egy pillantás a napi és heti lapok akkori számaiba (melyekről egy következő számban lesz szó), eléggé meggyőző felőle.

Antigonét követte „A trachisi nők“ fordítása¹⁾, ezt pedig az „Oedipus Kolonosban“²⁾, mely szintén előadatott a nemzeti színházban, habár a tárgy természeténél fogva, kevesebb sikerrel.

Ily előzmények után várva vártuk a folytatást, meg lévén győződve felőle hogy Csiky Sophoclese irodalmunkra nézve a szó szoros értelmében nyereség lesz. Épen azért hálára kötelezett a Kisfaludy-Társaság, hogy támogatásával lehetővé tette végre a teljes Sophocles megjelenését, mely diszes kiállításában szép és becses karácsonyi ajándék volt a nemzetnek³⁾.

Felette sajnálom, hogy azok, kik annak idejében az első, jó akaratú és nemes törekvésű, de gyenge kísérletekre dithyrambusokat zengettek, most nem ösmertethetik Csiky fordítását. Ugyan hová helyeznék, miután már az előbbieket Boeckh, Donner, Minckwitz és a többi jelesek nem mellé —, hanem felébe, helyezték? — Talán az eredeti felébe?

Egyébiránt az emberi természet nem változik. A magasztalásokra való hajlam nem veszett ki, s örülhetünk ha nem alapos azok vádja, kik szerint az ma nagyobb mint valaha.

Épen azért vonakodva fogtam ez ismertetés megírásához; és nem tudom, nem lett volna-e jobb elhagynom ép úgy, mint két évvel ezelőtt elhagytam volt az Antigone és Oedipus ismertetését, mikor pedig egyenesen felkértek reá.

Oly ünnepelt férfival szemben, mint Csiky, oly töményezők közt, mint a minők — az egy Imre Sándor kivételével — eddigi ismertetői és soit disant bírálói, bajos dolog a kritikus szerepére vállalkozni!

Mintha hallanám már a „pedans professor“ és a „rideg philologus“ neveket, melyekkel gúnyosan vagy szánakozva fognak lenézni arra a szegény ördögre, ki a szépnek élvezete és méltánylása mellett még rá ér kutatni és kérdezni azt is: melyek

¹⁾ A trachisi nők. Sophokles tragoediája. Az eredeti versmérték szerint fordította dr. Csiky Gergely. (Temesvár) 1876. 66. lap. Ára 70 kr.

²⁾ A nemzeti színház könyvtára. 111. füzet. Oedipus Kolonosban. Sophokles tragoediája. Fordította Csiky Gergely. Budapest (Pfeifer) 1877. 71 lap 40 kr.

³⁾ Sophokles tragoediai fordította Csiky Gergely. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest (Tettyey) 1880. (tulajdonkép 1879. december.) Kettős czim, XVIII. 491 (496) lap. Ára 4 frt.

hiányai Csiky fordításának? nem hamisította-e meg gyakran az eredetit? nem bánt-e el túlmerészen és indokolhatlan v. legalább menthetlen szabadsággal az eredetivel? nem mosta-e el annak igen sok szépségét?

Ámde, épen mert Csiky fordításának lelkeimből örülök, mert várjuk tőle Aeschylust is (jólehet Euripides fordítására hivatottabbnak tartom), mert Csiky — mi ma nap tiszteletre méltó kivétel — bírálóitól tanulni nem restel: bátorodom fényes oldalainak méltánylása mellett, kifogásaimat az árnyoldalakról is elmondani.

Lehet hogy eljárásom téves, de én minden fordításnál legelőször is azt nézem: érthető-e, élvezhető-e a fordítás magában véve? Olyan fordítástól, melynek nyelve erőszakolt, magyartalan, melyen lépten nyomon megérzik hogy fordítás, hogy másnak eszméit, másnak érzelmeit akarja tolmácsolni: az olyan fordítástól ha egyebet nem, de a „műfordítás,” nevet határozottan megvonom.

Csiky Gergely Sophoclose ez irányban a tűzpróbát fényesen kiállja, sőt — hangsúlyozom — ez irányban páratlan irodalmunkban, ha Aranyinak csak mutatványból ismert Aristophanesétől és Szász Károlynak egyes Horatiusi ódáitól eltekintünk. ¹⁾

Költőről levén szó, másodszer azt nézem: megvan-e a költői szellem, mely az eredetit átlengi? — Csikyt illetőleg a válasz itt is kedvező. A ki Sophocles tragoediáit olvasta — nem betűzte —, élvezte és ismeri, Csiky fordításában azonnal felismeri. Az összbenyomás határozottan kedvező.

Harmadszor kérdem milyen a verselés? Hogy folyékony, azt Csikynél külön kifejezni szükségtelen. Kérdés csak az: szabatos-e mint az eredeti? és hogy bánt el a tagadhatlanul nehéz kardalokkal? — Itt már kezdődnek kifogásaim.

A versek correctnessége ellen ugyanis gyakran vét. Így a) nem lehet szó nélkül hagyni hogy a hatos iambus-verset anynyira jellemző ötödik lábának tisztaságára kevés gondot fordít. E tekintetben különösen kellemetlenül hatnak a filre olyan versek, melyekben költői licentiaival hosszúnak vett szótag esik az ötödik láb arsisára.

Oed. Kir.²⁾ Mért gyűltök össze itt e lépcsők fokain
Im itt látsz minket, minden korból egyaránt
Nagy útra kelni, kor terhelte papokat
Oed. Kol. Hiszen kevés az, a mit kér, de kevesebb

¹⁾ Hogy csak az ó-classica litteraturáról szólok, mindenki gondolhatja.

²⁾ Sehogy sem helyesellhető hogy a verssorok számozása elmaradt. A példák minden egyes dráma két első lapjáról vannak véve.

- Antig. E helyre, hogy a hirt tőlem halld **egyedül**
Egyik fivérünktől a tisztos temetést
A pusztá földön, s teste a rárohanó
Madárseregnek nyujtson édes lakomát
- Elektra. A fulánkszurta Inachos-lány ligete
Mig hát elő nem jó a házból valaki
Hozzánk való hűséged fényes jeleit
Csel által hajtsam végre méltó b~~o~~szumat
A pythiai harezjátékon lezuhant
- Ajas. Régóta mérve friss járású nyomait
Elpusztították egytől **egyig** s leölkék
Egy kém is látta őt a síkon **egyedül**
Egyik jel rá vall, majd másokra **akadok**
Azt hitte, véretekbe mártja **kézeit**
- Philokt. Nyögése, ordítása, hogy nem lehetett
Szennyes rongyok száradnak itt a **levegőn**
- Trach. nők. Féjred keresni még sem küldöd **egyikét**.

Minthogy a magyarban nincs megengedve vagy legalább nincs szokásban¹⁾ az iambus lábat irrationalis anapaestusszal v. dactylusszal, avagy tribrachysszal helyettesíteni, a három rövid vagy két rövid és egy hosszú szótagból álló szók nem volnának alkalmazhatók az iambus versben. Elfogadva már most azon szabadságot hogy az első rövid szótagot a költő hosszúnak vegye, mégis tiltakoznunk kell a vers rhythmusa nevében az ellen, hogy ezt általában gyakran és még az ötödik lábban is tehesse.

b) Kevés gondot fordított a versmetszetre.

c) Nem ugyan nagyon nagy, de minden esetre kelleténél nagyobb számmal fordulnak elő az olyan versek, melyek egy-egy bágyadt vagy épen henye egytagu szóval végződnek, mi-lyenek az ige személyragaival ugyis kellőleg jelzett *én, te, ő, mi, ti, űk*, továbbá *az, ez* stb.

d) Nem épen csekély számmal találunk határozottan hibás verseket is, minők péld:

- Oed. Kir. Oh gyermekek, űs Kadmos ifju sarjai
Volnék ha ily esdeklés **nem** indítna meg
Előtt, s Ismenos josló hamvai felett
- Oed. Kol. Világtalan atyádnak mondd, Antigone,
Járatlanságunk biztos kálüzaként
- Antig. A **te** s az **én** átoksujtotta sorsomon
Fogadja **oda** lenn az árnyvilágban **őt**

¹⁾ Fínkei fordításaiban gyakran alkalmazta, a görögöt utánozva, még pedig nem sikertelenül.

- De Polynikest a boldogtalant (v—)
 S nekem, ah! ismételve mondom, nekem is
 És zordon a parancs, s ki ellene szegül
 Ha így van, oh boldogtalan! ugyan mit ér
 Electr. A tájat melyért mindig vágyódott szived
 Isten piacát; Héra híres temploma
 Felkölti a madarak reggeli dalát
 Oh te, szolgák legjobbjá, mint megismerem
 Elmondom hát, mit tartok jónak; te pedig
 Hogy hadsereg és fegyver nélkül, titkosan
 Hallván tehát a jóslat ilyen szózatát
 Azonnal lépj be, tudd meg, mi történik ott
 Hogy megölé Orestest zordon végzete
 A pythiai harczjátékon lezuhant
 Ajas. Mi meg előbb atyám sirját, parancs szerint
 Körül, a tábor legutolsó őrhelyén
 Mert ott benn van a férfiú, és homlokán
 Athena hangja, oh te ki az istenek
 Kerülgetem, Ajast, kit a nagy pajzs fedez
 Ma éjszaka, ha ő volt, a ki ezt tevé
 Tudom, Odysseus; és régóta őrködöm
 S mi vitte e megfoghatatlan tetre őt?
 Harag gyötré Achilles fegyvere miatt
 Philokt. Hol egykor oh Neoptolemos, a hellenek
 Fogsz észre venni, hogy ha még ki nem apadt
 Lépj csendesen előbbre és jelentsd nekem
 Mindaz, mit mondtam, itt van-e, vagy más helyen
 Nézd nem pihen-e álomban fekvő helyén?
 Falvelek vannak megvetve ágy gyanánt
 Trach. n. Házában borzalommal tölte el a nász
 Mert Achelóos folyam volt a vőlegény
 Mert a mióta megölé hős Iphitost
 Ez irást bagya hátra, melyért annyiszor
 Engedj tehát kevés szót szólnom, ha ugyan.
- E példák, melyek mind az egyes drámák két-két első lapjáról vannak véve, eléggé tanusítják hogy a verselés bár folyékony, de nem szabatos, nem gondos. Jó lett volna Sophoclestől tanulni correct verselést! Ámde, úgy látszik, gőzerővel dolgozó korunk a műgondot könnyen felejtí!
- Lássuk most a kardalokat!
 Ismeretes dolog hogy a kardalok művészeti szerkezetét,

1) Nevezetes művek még ez irányban: Mu ff Chr. Die chorische Technik des Sophokles. Halle, 1877. Heuse O. der Chor des Sophokles. Berlin 1877.

tagolását illetőleg a legtekintélyesebb metrikusok lényegesen eltérő nézeteket vitatnak. Egy tekintet a különböző kiadások metrum-schemáira avagy Hermann G., Schmidt J. H. Henrik, Westphal, Brambach, Christ és mások metrikáira, mindenkit meggyőző felőle. Sokkal kevesebb biztosat tudunk a régiek zenéjéről és sokkal kevésbé ismeretes előttünk a dal, zene és táncmozdulatok harmoniája e kordalokban, hogysem biztos kiállításunk lehetne az ezekből folyó kérdések tisztázására.) Ily körülmények közt kétszeres kötelességünk szorosán ragaszkodni legalább a biztoshoz.

Egyik ilyen biztos kalauzunk a verssorok prosodiai hangoztatásából kivethető rhythmus. Másik a versszakok és ellenversszakok egyezése.

E kettőnek szemmeltartását meg kell követelnünk a műfordítótól. Csiky — ha jól vettük ki — a Schneidewin-Nauck-féle kiadás végén található metrum-schemákat követte, de a fennemlített két dolgot nem tartotta elég szorosán szem előtt.

Nem ösmerhetem el helyesnek péld. Oedipus Király parodosából a következő verseket (152 és 160 — + 0 — 0 + 0 —):

Kincses Pythō felől hozál.

Ev. S hozzád, honvédő Artemis

mint a melyeknek rhythmusa nem megfelelő.

Még kevesebbé talál 154-hez a 162 vers (— + 0 0 — 0 0 — —)

Oh gyógyító delosi Paeon

Ev. S te messzelövő nagy Apollo.

Ki fog ugyanazon rhythmusra ösmerni ezekben (167—8, 178—9)?

Jaj nekem, ah! számtalan nyomor

Gyötri szívemet; a nép beteg,

Ev. Pusztul a nép, számlálhatatlanul:

Elhagyatva fedik a föld színét

Vagy ezekben (177 és 188):

Isten sötét honába

Ev. Zeus aranyos leánya.

Nézzük az Antigone parodosát! Akár hogy osszuk fel vagy elemezzük a glyconeusokat, a jellegzetes bennök mindig a choriambus (mások szerint dactylus a következő troch. hosszú szótagával) marad. Ezt a fordítónak is pontosan meg kell tartani. Még is mindjárt úgy az első versszak mint az első ellenversszak második sorában a choriambus a vers közepéről annak végére van tolva:

Fényes nap, ragyogó világ!

Melynél szebb nem hinte sugárt

Theba hét kapujára még.

Ev. Fen röpkedve az ormokon
Gyilkos dárdák ezreivel,
Körben leste a hét kaput.

Önmagokban véve igen zengzetes versek, de az eredetivel összehasonlítva idegen rhythmust tüntetnek fel.

Még súlyosabb kifogás alá esnek a következő sorok, melyeket nemcsak rhythmusukból forgatott ki, hanem még önkényesen el is darabolt.

Mosolyogsz végre az ég boltján

Hajnalfényt keltve ránk,

S közelepsz megtörve a Dirke tükrén.

Ev. S futott még mielőtt vérünk'

Lakomára vehetné mohón

És lángba boritná tornyunk'

Nem lehetünk egészen megelégedve az anapaestusokkal sem, mert a)

Vijjogva, miként keselyű, hasította

A levegőt

nem illik bele a systemába, tekintve az ellenversszakét, és mert b) trochaeus nincs megengedve anapaestus helyett:

Sörény borította sisakja.

Sem időnk, sem terünk valamennyi kardalt elemezni, az eddigiek is elégségesek annak bobizonyítására, hogy Csiky a kardalok művészeti szerkezetének visszatükröztetésére nem fordított annyi gondot, mennyit megérdemelnek, s hogy gyakran épen a legjellegzetesebb rhythmusokon tesz változtatást, holott kissé több műgonddal elkerülhette volna.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy a kardalok fordítása Csikynél metrikai tekintetben még így is sikerültebb mint az előbbi fordítóknál, mert egészben véve sokkal zengzetesebb és folyékonyabb.

Ideje azonban, hogy a tulajdonképi fordításról szóljak!

(Folytatjuk.)

Szamosi János.

Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez.

Dr. Farkas Lajostól.

II.

A rabszolgaság a római jogban.

17. Értekezésem első részében azt bizonyítottam, hogy a rabszolgaság a rómaiaknál eredetileg jogi alkotás. Ennél fogva

ha annak miségét akarjuk megismerni, kutatnunk kell most már azon jogi szabályokat, a melyek a rabszolgai állapotot meghatározták. A rabszolga a későbbi időben a római házi és közgazdaság általános és állandó közege levén, könnyen érthető ha vele a jog, a forgalmi élet minden irányában találkozék. Az általános elv szükségkép részletekbe megy át, s e részletek közepe nem egyszer jut előtérbe a rabszolgában az emberi lényiség és ott volt azután a jogász előtt azon ellenmondás, hogy egy emberben, a lényegesen emberit használja fel a jogviszonyok alakítására, a nélkül, hogy annak valami jogi jelentőség jutna. Mai jogfejlődésünk eszmeköréből, könnyen érthető okból, erre csak a lehetetlenség fogalma kerülén ki, az újabb jogtudomány a római jognak ezen eszeteit nem tudja máskép csak a kivétel vagy anomalia szempontjából felfogni. Holott a római jogászai éleselműség egyik legmegkapóbb maradványa éppen az az öszhang és következetesség, melyet az általános alaptétel és hasonló jelenségek között az anomalia elkerülésével létesíteni tudott.

18. A rabszolgaság egy irányban a szabadság homlokegyenest ellentéte levén, lényegének meghatározására törekedve értelmi tevékenységünk önkénytelenül a szabadság eszméjéből indul ki és erről vett fokozat szerint halad lefelé mindaddig míg a felvett tökéletes ellentétet elérte. Ugy találom azonban, hogy ezen út önként kínálkozó voltának daczára sem vezet célra, hogy éppen az ahhoz való makacs, vagy megszokott ragaszkodás teszi lehetetlenné a tisztább és biztosabb tekintetet.

A szabadság lényegét soha sem ismerték jobban mint Róma boldog időszakában. A római jogász előtt a „libertas“ „inaestimabilis“¹⁾ csak azon értelemben, hogy azzal önmagában véve a világon semmi fel nem ér; de nem valami elmosódó, alakatlan határozatlanság az. A római libertas nem pusztán „naturalis facultas“ arra „quod cuique facere libet“; mert azt „instituíálták“, alkották, határa tehát positiv, az: a mi „iure prohibetur.“²⁾ És mert a tralatitius „fő felosztás“ („summa divisio“) a mely szerint „omnes homines aut liberi sunt aut servi“ éppen csak ama naturalis facultásból indult ki, azért maradt meddő, minden további alkalmazhatás nélkül. Sőt még a helyes értelemben vett libertasról sem találjuk a jog egész nagy területén, hogy annak meg vagy megnem léte önmagában véve jogi hatályokat szülne; hanem részint egyik a jogi activitás több más előfeltétele között, részint éppen csak következmény, a mit egy rajta kívül eső ok vont maga után! Ily értelemben véve igaza

1) fr. 106. D. I, 17: „Libertas inestimabilis res est.“ (Paulus).

2) fr. 4. pr. D. I, 5. (Florentinus).

volna Puchta-nak, hogy a római polgár köz- és magánjogi helyzetére nézve: „mit der blossen Freiheit positiv und actuell noch wenig gewonnen war;“ de érthetetlen marad e mondás, ha azt látjuk, hogy a különben annyira kitünő systematikusa a rómaiak sokszor említett summa divisioját a személyi állapotok további megkülönböztetéseinél éppen olyan könnyedén veszi fel, mint azok, kiknél az előbbihez hasonló szempontokat nem is kell keresni.¹⁾

19. A rabszolgában az általános emberit, mint alább fogjuk látni a római soha sem tagadta; a mi a következetesség nagy mesterei részéről, mai szemmel nézve e dolgot, bizonytalanságban tűnhetik fel. De másképp áll a dolog akkor, ha rá tud jönni valaki arra, hogy nem is volt szükség ama tagadásra a rabszolgaság jogi konstruálásánál. Hiszen az az „általános emberi“ szorosan véve, önmagára tekintve még ma is a jog körén kívül esik! Mert lássuk csak mily módon hat a jog az emberre?

Ma napság már nem lehet a felett komolyan vitatkozni, hogy az ember az u. n. természeti állapotában a joggal semmi-nemű érintkezésben nincs. A természetből még ki nem vált ember, a természetnek csak egyik darabja; élhet csoportokban, mint a darvak, sőt munka közösségben, mint a méh vagy hangya; de azért ez csak csoportulás vagy aggregatio, a mi-nenek vannak darabjai, de nincsenek alkatrészei: mert hiányzik még belőle a társadalom és állam életműködése, és ezzel a jog, mint az azt létesítő elemek egyike. Ezen utóbbi állapotába való juthatásakor fel is kell sokat adnia azon idyllikus tulajdonságaiból, melyeket némely ólényebb phantaziájú utódok, mint látszik még mindig fájlalnak. A társadalom és állam legelőször is éppen ama természeti állapotból veszi ki emberét. A kóbor „egyenben“ érvényre jut a faji eszme és keletkezik az a mit az égneműek egészszének veszünk, s az egészszel az egész-i vagy közös elvek. Ezen egész-i elvek kiegészítő részét képezik azután a jogiak, melyek egyik legáltalánosbika és keletkezés szerint legelése az, a mely az egyedek viszonyát az egészhez meghatározza. Tartalma, a mint tudjuk abból áll, hogy az egyé-nek a joghoz alkalmazkodó minden irányu actualitása közelis-merés és védelemben részesül. Ez az a mit az emberben jogi t o h e t s é g n e k, vagy a közönséges jogi nyelven (elég rosszul): „jogképcségnek“ „személyiségnek“ vagy jogalanyiságnak“ szoktak nevezni; a mi tehát a mondottak szerint, nem általános természetemberi tulajdonság, hanem positiv jogi mi-

¹⁾ Puchta, Cursus der Institutionen. 214 §.

nősitése az állami és társadalmi embernek. De ez a természet-ember alakulásainak még csak egyik oldala. Mert midőn az állami és társadalmi lét magaslatára jutott, a természethez való előbbi általános viszonya is szükségkép változott. A társadalom és állam nem fosztja meg az embert a természettől nyújtott javak élvezetétől, hisz: „omnes fructus rerum natura hominum gratia comparavit”; de már meg határozza az élvezés azon módjait, a melyek az ő különvált természetével is megférnek, különösen: kiemeli a természet dolgait is épen úgy mint az embert előbbi általánosságukból és ez által rájuk nyomja saját bélyegét, melynek legitimitojával bejutnak azon mesterséges, csak a jog által alkotott körbe, a mit vagyonnak neveznek. A természet dolgaiban önmagukban véve nem létező eme minőséget, mivel az jogtól ered és jogi hatásokban nyilatkozik, ismét csak jogi tehetségnek, vagy ha úgy tetszik, jogképességnek nevezzük, úgy mint az így qualificált tárgyat magát egészében: „jogi tárgynak”. És mert a természet eme tárgyai az emberhez való viszonyokban csak eszközi jelentőséggel birhatnak, addig míg ez a viszony fennáll ama jogi tehetségük tekintet nélkül természeti tehetségeikre, más, mint teljesen passiv, nem lehet. De ebből azután önként következik a jogtehetség általános categoriájának további szétválása, mely szerint a létezők a jog szempontjából vagy jogalanyok (activ jogi tehetségűek) vagy jogtárgyak (passiv jogi tehetségűek). És már most lássuk, mily en ezen categoriáknak egymáshozí viszonya, különösen ezéülunkra vonatkozólag: lehet-e az egyiket a másikban, vagy talán, csak átmeneti minőségben is képzelni? A válasz, e kérdésekre nem lehet kétséges. Semmi sem világosabb annál, hogy a személység tárgyi tulajdonságot magába fel nem vehet addig míg a személy minőség benne a legkisebb mértékben meg van; és viszont: mert egyik is másik is *contradictio in adjecto* volna. A míg tehát a szétválasztó jogi alap fennáll, egyik a másikat végkép kizárja. Jogi tárgynak lenni, passiv jogi tehetséggel birni azt teszi, hogy e minőségében ránézve a jogi aktivitás, jogi alanyiség: jogi lehetetlenség és pedig nem csak általánosan hanem a legkisebb mérvben is, mivel a jogalanyiságnak itt épen legkisebb mérve már különválasztólag fogna hatni, a dolgot önmagával ellentétbe hozná. Ugyanígy viszont a személységnél. És ehez még csak azt kell megjegyezmem, hogy a létezőknek itt jelzett fundamentális megkülönböztetése a társadalom és állam keretén belül absolute előfordul; de azután az egyes államokban (koronként fejlődő intellectuális, illetőleg gazdasági fejlettségi foktól függ a) hogy az activ jellegű categoria az egyéneknél (államtagoknál) minő teljességet mutat; b)

a passiv jellegű categoria, külső kiterjedésében mekkora körét a dolgoknak öleli fel. Ezen alapszik például a római jogban időfolytán fejlődött hármasszemélyi categoria: *cives*, *latini*, *peregrini*, és az őseredetű *dolopi*: a *res mancipi* és *ne mancipi*.

Értekezésem első részében kimutattam, hogy a római fel-fogás szerint a *servitus* nem általános természeti, hanem jogi állapot. Bátran mondhatom tehát, hogy a fennebb kifejtettekben adva van azon szempont is, mely nézetem szerint lehetséges és eredményesnek tartható a római rabszolgaság jogi miséjének kiderítésére; csak azt kelleitvén t. i. emlékeinkből kimutatni, hogy a feltett fundamentális categoriák a rabszolgára való vonatkozásukban, miképen voltak alkalmazva.

20. Az előbbi (19) cikkben felállított eredeti alap-categoriák természetéből következik, hogy a rabszolgai állapotot először önmagaságában kell kideríteni, és csak azután konkrét vonatkozásában. A jogtörténészek közönségesen mindjárt az utóbbival kezdik, és éppen ez is azután egyik szülőke a fejtegetéseikben félreismerhetetlenül mutatkozó, bizonytalanságnak. Az általános meghatározó, a jogitehetség (jogképesség, a körébe vont létezőkre nézve a jogi aktivitás (jogalanyiség) és jogi passivitás (jogi tárgyiség) szerint különülvén el, első kérdésünk az lehet: e kettő közül önmagában véve melyikbe tartozik a rabszolga? Forrásaink e kérdésre, összeségükben úgy mint egyes nyilatkozataik szerint, általában és konkrétan, a csak képzelhető határozottsággal felelik: a mi a jogot illeti („*quod attinet ad ius civile*“) a rabszolga csak vagyon „*res*“, vagy vagyont termelő eszköz („*instrumentum*“), ki mondom bátran, még a klasszikus római jogászok sem ismernek kivételt; ellenkezőleg ide vonatkozó egyes helyeiknek figyelmes olvasása rám azon benyomást tette, hogy annak minden *consequentia*ijában való keresztül vitelével ismeretes genialitásukat kiváló módon akarják érvényesíteni úgy annyira, hogy ha a tárgy maga mai érzületünkkel oly merov ellentétet nem képezne, ha az alaptétel természete itt nyilatkozott értelmi működésükre a ridegség bélyegét szükségképen rá nem nyomná: azt mint valódi „*iuris elegantia*“ igazi értelmi gyönyörrel fognók szemlélni.

A pusztan természeti lét jogi aktivitásra önmagában véve nem elég. A jogi élet létke az egyént a jogi lélettel összekötő „*civitas*“, a mely neki saját körén belül meghatározott helyet „*status*“ ad és felruházza a *status*hoz kötött jogi tehetséggel a „*caput*“-tal. A régi római jogvilágnak rendje e mellett még konkrét és már külső alakja szerint bevégzett egész, kizárólagos: „*Duarum civitatum civis esse nostro iure nemo potest.*“) A

¹⁾ Cicero pro Balb. c. 11.

római jogász e viszonyt a szám (numerus) határozottságáig fokozza.¹⁾ Már pedig midőn a jog a rabszolgát a dolgok közé sorozta, épen az élők (a jogi aktivitásnak) ama rendjéből zárta ki, felállította rá nézve azon lehetetlenséget, melyet a jogi logika szerint fennebb kimutattam. E szempontból reflectálva fizikai emberi miséjére nem is mondhatott tehát róla egyebet mint: „servi pro nullis habentur,“ „iuris civilis communionem non habet in totum“. . .²⁾ És mivel „nem lenni“ annyi mint meghalva lenni, ama tételeket positiv formában a római nem is tudja más-kép csak a halálról vett hasonlattal kifejezni: „servitus mortis adsimulatur.“³⁾ Nincs is az egészhez való tartozás következményének vehető egyetlen functio a mit rabszolga végezhetne, nincs jogi jelentőséggel bíró állapot, melybe emberi misége alapján juthatna.⁴⁾ Urához való viszonya ezen eredeti minőségével szemben csak másodszorú alakulás. Nem azért rabszolga mert ura van, hanem a mért ez az ő általános és eredeti jogi misége, mely mint ilyen nem az urhoz kötöttségéből vagy annak akaratától, hanem a jogtól származik. Urának joga van őt tet-szése szerint használni, de nincs hatalma fogalmi miségén változtatni. „Conventio privata neque servum quemquam neque libertum alicuius facere potest.“⁵⁾ E relativ viszony változhatik, sőt egyszerű felhagyás (derelictio) folytán végkép megszűnhetik, de a szolga szolga marad: „servus sine domino,“ „servus derelictus.“⁶⁾ És hogy jelen czélomhoz képest még csak ezt emeljem ki: tudjuk, hogy az általános emberi természet a társadalmi és állami alakulás folytán keletkezett jogrendben abban is érvényesül, hogy a nővel való társulása nem marad a sexuális viszony momentán határai között; megkötötté lesz, minnek következtében keletkezik a család, további erkölcsi és jogi következményeivel, mint: a rokonság, örökösödés, a házassági közösség sérthetetlensége stb. Továbbá, hogy a személyen ejtett bántalom a jogba ütkezik, jogi reactiot szül. De mindkét irányban azt találjuk, hogy a római jog állandó szabályai szerint a rabszolgára nézve sem egyik sem másik nem képzelhető. A rabszolga

¹⁾ Gaius például, ezt gyakran alkalmazza, így a többi közt: I. 12. 15. 128 §§. „... eo modo ex numero civium Romanorum tollitur...“

²⁾ fr. 32 D. L. 17 „Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur“ (Ulpianus); fr. 20 §. 7. D. XVIII, 1: „Servus quoque merito ad solemnia adhiberi non potest, cum iuris civilis communionem non habet in totum, ne praetoris quidem edicti.“ (Ulpianus).

³⁾ fr. 59 § 2 D. XXXV, 1; (Ulp.) fr. 209 D L, 17: „Servitutum mortalitatis fere comparamus.“ (Ulp.) stb.

⁴⁾ A rabszolgára nézve absolut lehetetlenség p. hivatal viselés, katonáskodás. stb.

⁵⁾ fr. 37. D. XL, 12 (Callistratus).

⁶⁾ fr. 38. §. 1. D. IX, 4, (Ulp.); fr. 36. D. XLV, 3. (Javolenus).

egyesülése valamely nővel urának érdekétől, a véletlentől függő pusztá lakás közösség (contubernium), a miből sem jog sem kötelezettség nem származik, sem a társultak között, sem harmadik személyekre nézve.¹⁾ A vérségi viszony nála jogilag nem minősíthető: „nec enim facile ulla servilis videtur esse cognatio“²⁾ és ha e kifejezést arra mégis alkalmazzák, az csak a szóval való visszaélés („eo verbo abutimur“). Ha a rabszolga atyját említi: „Quem patrem, qui servus est,“ válaszolják neki:³⁾ ő csak a „tavasz gyümölcse“ (verna)! Ugyanezen „nullitas“ a másik irányban is. A különben annyira szűk eszmekörű ősi római jog is ösmeri a személynek tetteles bántalmazása és erkölcsi lerántásából származó megtorlás általános követelményét. De ezen jog alapján a rabszolga személyén ejtett bántalmazásért elégtételt követelni „vakmerő perlekedési viszketeg: „Servo ipsi nulla iniuria intellegitur fieri . . . at si quis servo convicium fecerit vel pugno eum percusserit, non proponitur ulla formula, nec temere petenti datur;“⁴⁾ a mint másfelől tőle sem credhet sérelem (iniuria), hanem csak „kártétel“ („noxa“), mely saját értékénél többre nem becsülhető: „Namque erat iniquum nequitiam servorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse.“⁵⁾ E tételekről el lehet mondani, hogy az embert megfosztják attól a mit benne a bölcs alkotó „saját képére és hasonlatosságára“ teremtett, de nem lehet állítani, hogy határozatlanok, s így a rabszolgánál a jogi személyiség felvételét absolute ki nem zárók volnának.

21. Nem kell mondanom, hogy a most mondottakból csak azt vehettük ki: mi nem a rabszolga. Csak negatio van bennük egy más dologra vonatkoztatva; azért, ha attól elvonva képzeljük hiányzik a dolog ismervéje. Kérdhetjük tehát: mi az a mi a rabszolgát önmagában véve jogilag minősíti? A felelet e kérdésre forrásaink szerint abból áll, hogy a rabszolga vagyoneérték, res, és pedig közelebbről: az ősi jog forgalmi élet korlátai közzé zárt, annak jellegét minden irányban magán hordozó és megkülönböztetéseinek alávetett római gazdasági va-

¹⁾ l. 23. C. J. IX, 9: „Servi ob violatum contubernium (suum) adulterii nomine accusari non possunt (Imp. Diocl. et Maxim. a. 290.) A férfi és nőnek »laktársasága.«-nak esetlegessége könnyen érthető okból felvehető, ha forrásaink ezt nem tanúsítanak. Mennyire játszott itt szerepet a véletlen, sőt az ur gazdasági érdeke, emlékeinkből kitévnik. Az öregebb Catoról Plutarch érdeemesnek tartotta feljegyezni, hogy a contuberniumot pénzért engedélyezé. Az adatokat l. Rein i. m. 568. old.

²⁾ fr. 1. §. 2. D. XXXVIII, 8. (Ulp.).

³⁾ Plantus, Captiv. III, 4. 508.

⁴⁾ Gaius, III, 222. §. 3. §. J. IV. 4.

⁵⁾ fr. 2. §§. 1. 2. D. IX, 2. (Gaius); Gaius III. 212. §. stb.

gyontárgy: „res Mancipi.“¹⁾ Ez az ő létezésének alapja és határozza meg funkciójának körét: ez legitimatiója. A jogra nézve e viszonyában már nem „semmi,“ hanem önállólag létező része a rendnek, mely fenntartja akkor is, ha relativ vonatkozása az úrhoz meg is szűnne. Ellenség kezébe és ebből ismét kikerülhet, megszökhet: marad a mi volt. Sőt meg sem semmisíthető, mert *aequivalence*, pénzértéke, melyben léte nyilvánul, megmarad; a tény, hogy a megöletett csak alaki változást szült²⁾ A rabszolga nem individuum, hanem egy genericus tárgy „*indistinctus homo*,“ épen ezért ily minőségében kijelölése az idevonatkozó jogi intézkedést nem teszi határozatlanná.³⁾ Alakíthat belőlük a forgalom egészen új, az egyes egyénektől megkülönböztetett, magára támaszkodó dolgot: *összdolgot* (*universitas*).⁴⁾ Lehet másfelől önálló vagy csak tartozékos (*accessio*) dolog s e minőségei szerint ismét ingó vagy ingatlan (*res mobilis, immobilis*);⁵⁾ sőt „*res communis omnium*,“ melyet szükség esetében bár ki rendeltetésének megfelelőleg használhat.⁶⁾ Tárgyi minőségénél fogva jogképessége tehát a szó legszorosabb értelmében véve *passiv*. De e *passivitas* természetesen csak jogi értelemben van véve, csak *passiv* jogképesség a mint ezt fennebb kifejeztem, a mi nem azt teszi, hogy szerepe a forgalmi életben a természet más élő vagy élettelen darabjaival mindenben egyenlő. A rabszolgának forgalmi vagy gazdasági értéke a munkaerő, melyet *representál*, a mi már önmagában véve is *activ* *funcionora* utal. A minék folytán, míg egyfelől említett jogi misége következtében a javak közvetítésére a jog által felállított ügyleti formák segélyével kézről-kézre járhat, forgalomban „*commercium*“-ban van; másfelől *activ* *funcionora* alkalmas vol-

¹⁾ Forrásaink ezt így általánosságban is gyakran emelik ki.

²⁾ fr. 19. §. 5. D. XLVIII, 15: „... rectissime dicitur etiam ei (servo) postliminium esse, scilicet ut dominus in eo pristinum ius recipiat, ne contrarium ius non tam ipsi iniuriosum sit, qui servus semper permanet, quam domino damnosum constituitur. (Paulus). v. §. II. 10. 12. C. J. VIII. 51. D. IX. 2. Ad legem Aquiliam.

³⁾ p. fr. 3. D. XL, 9: „... Si optio hominis data sit, vel indistincte homo legatus...“ (Gaius). fr. 10. fr. 12. D. eod: „Si servus generaliter legatus...“ (Pomponius).

⁴⁾ fr. 34 pr. D. XL, 9: „Cum eiusdem generis plures res simul veniant, veluti comoedi vel chorus, refertur autem in universos an in singulos pretium constituitur, ut scilicet interdum una interdum plures venditiones contractae intelliguntur... 1. §... ut plerumque circa comoedos vel quadrigas vel mulas pares accidere solet, ut neutri non nisi omnes habere expediat.“ (Africanus).

⁵⁾ E minőségben való forgalmi szereplését kitűnő dialectikával és praktikus érzékkel mutatja ki Ulpianus a D. XXXIII, 7. Ingatlan minőségére p. fr. 4. D. L, 15. (Ulp.) Nov. 7.

⁶⁾ „Servus publicus — quasi servus communis omnium.“ p. fr. 18 D. I, 7. (Marcellus), fr. 2 D. XLVI, 6 (Ulp.) 3. §. J. I, 11.

tánál fogva nem holt anyag, hanem élő munkaerő, úgy a köz mint a magángazdasági vagydon termelés általános közege; használható mindenütt a hol a jogügyleti formának természete valamely activ jogképességű személy cselekvő tevékenyülésének illetően módon való kiterjesztését vagy pótlását, önmagában véve nem akadályozza. De a szolgának eme közreműködése az esz-köz jelentőségén azért soha túl nem terjed, vagy jogilag szólva, a jogi hatás előidézésében saját személyének semmi rész nem jutott.¹⁾

22. Önmagára vonatkoztatva, a jottól közvetlenül eredő eme minőségével már megkülönböztetve jut azután a rabszolga azon másodalakulású viszonyba, a melyben a közélet közepette feltűnik, hogy t. i. felette valaki rendelkezik, ura van. És ezen relativ hatalmi viszony tartalma, de már az általános passiv jogképesség folytán részére kijelölt létezől következőképpen azon további jelenség, hogy az egész jogviszony kiválóan magánjogi jellegű volt, hogy a rávonatkozó jogszabályok összességükben és egyenként mind a magánjogból eredtek.²⁾ De másfelől, feltéve, hogy az előbb mondottakban gondolatomat megérthetőleg tudtam közölni, felesleges megjegyezmem, miszerint a rabszolgának eme relativ vonatkozása a felette uralkodó személyre, saját miségén lényegileg véve jogilag semmit sem módosít; s hogy ennél fogva az alapfogalom megismerésére való törekvésünknel az abból közvetlenül eredő jelenségek az általánosnak megérthetőségét legfeljebb könnyíthetik, szemléltetőbbé teszik. Általános mozzanatként legfeljebb még e relativ viszony tartalmának meghatározása tűnhetne fel. De ez már értekezésem első részében található, a mihez e helyen még csak annak fel- emlitése szolgálhat kiegészítésül, hogy a későbbi császári korszak több alkalommal foglalkozik ugyan a rabszolga állapotával; de ide vonatkozó intézkedései nem az alapelv módosítására vonatkoznak, hanem részben a közgazdaság, részben a köz- erkölcsiség által követelt rendészeti intézkedések természetével bírtak, és éppen ezért méltatásuk helyesebben a rabszolga társadalmi helyzetének ismertetésében foglalhat helyet.

¹⁾ A római jogászok gyakran alkalmazták is rá az „instrumentum“ ki- tételt. a mivel éppen csak azt akarják kifejezni, hogy valamely célra alkalmas voltáról van szó. Különben Varro is e minősége szerint osztályozza: »Instrumenti genus vocale et semivocale et mutum; vocale in quo sunt servi; semivocale in quo sunt boves; mutum in quo sunt palustra. (De re rust. I. 14.) „Találó“ megjelölés a Jheringé: „(. . . die unterworfenen Person) ist juristisch nichts als ein Leitapparat für den Herrn.“ (Geist d. R. R. II. 156 old.)

²⁾ De azért a legtöbb író mégis közjogi szempontból indul ki perszós csak azért, hogy aztán másfelé menjen!

III.

A rabszolgaság a római társadalomban.

23. A római szellem energijának a jogi alkotásoknál nyilatkozott eddig utolérhetetlen fölénye, régen közönségesse tette már a hitet, hogy Rómában a jog a közélet minden másnemű nyilatkozásának útját állotta, hogy ott csak jogi eszmék és formák uralkodtak volna: „Das Recht hat nicht blosz selbstandiges Gelten in Rom errungen, sondern Rom ist die Welt des Rechts. Das Recht hat alle andere Sphären des Lebens verdrängt, aber Rom ist auch blosz die Welt des Rechts.¹⁾ Ilyen felfogás mellett semmi sem könnyebb azon további következtetésnél, hogy a római jogi könyvekben fenmaradt emlékek a római közállapotok ismeretére nézve kimerítőek, különösen, hogy a jogi institutiók megismerésénél kutatásunk tere ama könyvek tartalma által van meghatározva. Holott, ha valaki a jognak rendeltetését, természetes keletkezésének és fejlődésének törvényeit ismeri, ama felfogás egyoldalúsága önként fog előtérbe lépni. A hol eddigelé a jog jelentőségét az egészi és egyéni emberi célokra vonatkoztatva teljesen felismerték, még soha sem hitték, hogy pusztán jogi institutiókkal, a közélet már megteremtve vagy biztosítva van. Épen az igazi jogászi érzék ismeri fel legkönnyebben a jognak társadalmilag korlátolt szerepét, épen az fogja biztosan kimutatni a határvonalat, a melyen túl a jog már alkalmatlan eszköz közös célok elérésére. De másfelől igaz marad az is, hogy a jog substratuma az egészi nemzeti élet, s hogy habár az ő functioja meghatározott, egy irányban halad, de azért csak is tevékenyülése különvált és nem motivumai is, melyek szükségképp az állami és társadalmi viszonyok összeséből kerülnek ki. Azon jog, mely ezen egészi vonatkozásból kiesik, lassanként érthetlenné és közönyös tényezővé fajul, mozgatója nem a közös nemzeti érdek, hanem egyéni önzés. Vannak kétségkívül tisztán jogilag construált alapfogalmakból kiinduló intézmények, melyeknek helyes felfogása épen ezen okból tehát csakis a jogi eszmekörből és a jogi logika segítségével lesz lehetséges. De kevés az ilyen, s még ezeknél sem mellőzhető egykönnyen közvetett vonatkozásuk számbavétele a jog körén kívül eső többi társadalmi viszonyokkal. Ilyen tisztán jogi gondolaton felépülteként állítottam oda a rabszolgaságot, s ezért iparkodtam mindenekelőtt annak jogi structuráját megismertetni. De valjon csak abból képes lesz-e valaki annak a közéletben lépten-nyomon jelenkező functioját megérteni? A mit a jog-

¹⁾ Gans, das Erbrecht in weltgesch. Entw. II, 23 old.

tól tudunk meg mindössze is egy abstract általánosság. A rabszolgának nincs jogilag személyi qualificatioja, a rabszolga jogi objectum: minden egyéb csak ezen két tétel variálása; a mit kézzelfoghatólag mutat azon tény, hogy sem a törvényhozásnak, sem az annyira kitünő római jogászi dialektikának soha sem sikerült ama két tétel tartalmában más momentumoknak felszínre hozatala. Ha a római jogászok egyes nyilatkozataiban visszaverődőleg nem is jelenkezének, önmagunktól rá kellene jönnünk tehát arra, hogy a rabszolgaságnak a társadalomba való mikénti beillesztésénél a jog mellett más tekintetek is közre lehetnek fogtak. Ezekre óhajtanék a következőkben még röviden rámutatni.¹⁾

24. A munka az embernek állami és társadalmi létére két főirányban hatott mindenütt. Létesíté azoknak materialis alapját és emellett egyik tényező volt műveltségbeni emelkedésénél, önállóságának és függetlenségének forrása. Ez utóbbi vonatkozásában a munka erkölcsi jelleget nyer épen úgy, mint közvetlen materialis eredménye, a vagyon. Erkölcsi jelentősége követeli azután szabad voltát. Ezen szempontból nézve szinte mondhatnók: a munka mindenkori állapota valamely társadalomban, az ebben élő ember állapotát tünteti fel.

A régi Róma e tekintetben is rokonszenves alakja az antik világnak. Nem kiköleszött vagy kibérelt idegen munkaerő, hanem saját intellectualis és materialis tehetsége, soha nem alvó tettvégya emelé ki mocsáros fészkből s tette nagygyá, bámulatossá! Míg az egykorú népeknél a köz- és magángazdaság

¹⁾ Felesleges is talán kiemelnem, hogy a következő fejtegetés már nem annyira a jog, mint inkább a művelődés-történet körébe esik, a hol, bár sajnálattal, de be kell vallanom, hogy tanulmányaimnak még csak kezdetén állok. Különösen nem jogi forrasadataimra nézve meg kell jegyezmem, hogy mivel az „összes classikusokat“ könnyen érthető okból át nem tanulmányozhattam és „valószínűleg“ nem is fogom már tehetni, azok ide csak másod talán harmad, negyedekéből kerültek. A mit ez idejűleg tettem csak az hogy emberemet mégis jól megválasztottam. Hogy helyesen vannak-e tehát az idézetek jelölve, helyes az olvasásmód, ezért e felelősséget rájuk hárítom. De már az átvett anyag helyes vagy nem helyes felhasználásának veszélyét, munkácskám önmagára akarván itt is támaszkodni, természetesen magam hordozom és helyt állók érte. Az ez irányban felhasználált művek közül első helyre teszem H. Wallon gyönyörű művét: *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité* 3. k. a második és legújabb kiadás szerint: 1879. Paris Hachette et Cie. Mellette mindjárt a nagyobb részben utána induló, de azért nem kevésbé önálló rész J. Marquardt: „Das Privatleben der Römer“ I. kötetében 4. Abschnitt: *Die Sklaven*. (133—191 old.) 1879. Ezen kívül Becker. Gallus oder röm. Scenen aus der Zeit Augusts.“ harmad. kiadás Reintól. 99—154 old. A költők vonatkozó helyeinek összeállítása található Henriot-nak bámulatos szorgalommal készített következő munkájában: *Moeurs juridiques et judiciaires de l'ancienne Rome d'après les poëtes latins*. 3. k. 1865. III. 60 és k. old. Más egyseseket idézek alkalomszerűleg.

rabszolga kézben van, Romában minden ember dolgozik, mentől előbbkelő annál példásabb szorgalommal: non est vir fortis et strenuus qui laborem fugit.¹⁾ Nincs megítisztelőbb véleménye tekintetben annál, hogy valaki jó gazda.²⁾ S mert a „földművelés szabad emberhez legillőbb foglalkozás,“ azért a rómainál a mezőipar ugy a magán, mint a közháztartás materialis alapja.³⁾ Az a vagyonos (locuples) kinek elég telke van; de másfelől a munkaerő és telek között természetes viszonyoknak kell lenni; a teleknek is csak a munka adván becsét, ennek fölénye csak ugy lesz megőrizve, a nemzeti öntudatban ébren tartva, ha mindenkinek csak annyija lesz, a menynyi saját erejével felér: „Imbecillio rem agrum quam agricolam esse debere.“⁴⁾ Különbem nem csupán a szabadsággal való összhangzása teszi a római előtt a szántásvetést kedvelté. A római mindig szerette és bámulta a természetet, élénk érdeklődéssel figyelt annak titokteljes jelenségeire, a természettel fentartott közvetlenségéből hitte kedélyvilágának üdeségét, vele született objektív világnézetét biztosító motivumait merithetni. Hol találhatna e hajlam a kezdetleges műveltség közepette könnyebb kielégítést mint a mezőiparban? Varro a falút az isteni természet ajándékának tekinti s mint mondja, inkább vágyik Scrofa gyümölcsös kamráit mint Lucullus képtárait szemlélni.⁵⁾ Még a tiszta rómaiság utolsó időszakában is boldog a római, ha midőn az évszak mosolyog a rétet virággal hinti be, a patak mellett hatalmas fa lombzata alatt, lágy fűben feketik, s nem irigyli a dőzsölőknek a lámpafényben úszó, cithera hanggal telt márvány termeit.⁶⁾ Az illatozó füvek zöldje még mindig szebb a tarka kövezetnél.⁷⁾ Elmereng a „hallgató zöld,“ a folyó árja, a madarak csattogá-

1) Seneca Ep. 22,

2) Cato, de re rust. praef.

3) Plinius. Hist. Nat. XVIII. 3: „Hinc et locupletes dicebant loci, hoc est agri plenos; pecunia ipsa a pecore appellabatur. Etiam nunc in tabulis censoris pascua dicuntur omnia ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat“ Cicero de off. I, 42: „Omnium autem rerum ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agri cultura melius — nihil homine libero dignius.“ „In der Beherrschung der Erde liegt die Kraft des Mannes und des Staates; die Größe Roms ist gebaut auf die ausgedehnteste und unmittelbarste Herrschaft der Bürger über den Boden auf die geschlossene Einheit dieser also festgegründeten Bauerschaft“ Mommsen, R. Gesch. I, 187 old.

4) Columella, de re rust. I, 3.

5) Varro r. r. II, 1. A rómaiaknak a kültermészet szépségei iránt (lénk érzékéről, utasithatok itt Friedländer szép munkájára: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgange der Antonine.“ II k. 118 és k. old. Wallon i. m. II. 6 és k. old.

6) Lucretius, II. 29.

7) Horatius. epp. I, 10.

sa felett,¹⁾ s hiszi erősen, hogy azok, a kik házaikban az erdőt, folyót, tengert utánozni vágnak, igazi erdőt, téres réteket, az ezeken róhanó, majd ismét csendesen tova folydogáló vizeket, pihenő vagy a téli viharok által fenekéből felfogatott tengert, soha sem láttak: „mert a ki mindezt valaha valóságban látta, gyönyörködne-e oly kicsinyes dolgokban?“²⁾ Eme bensőségteljes, igazi emberi érzület köti Róma polgárát a vidékhez, s ez törekszik később is magát kielégíteni a hatalmas város pompás kertjeinek beállításával. Semmi sem emelte anynyira a palota becsét mint a kert, az éttermek élvezeteit fokozta, ha a zöldbe nyíltak ablakai. A levegő üdeségét, a kilátás nyíltságát igen korán igyekeznek is a jog oltalma alá helyezve állandóan biztosítani. S mert minden, a mi a léleknek megnyugvást és gyönyörűséget okozhat, a természetben van³⁾, csoda-e ha a hatalmas fák által sűrűn övedzett ligetben, a hol az összenőtt lombozat az ég tekintetét is elzárja, ébred keblében az istenség jelenlétének sejtelme? „Haec fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura etiam nunc deo praecellentem arborem dicant, nec magis auro fulgentia atque ebore simulacra quam lucos et in his silentia ipsa adoramus.“⁴⁾

A természet és ember közötti viszonyoknak illetően alapfel fogását feltéve, nem fog senki kételkedhetni, hogy a későbbi kornak az első társadalmi életről vett és hagyományosan fentartott képei nem pusztá költői képzelődés; hogy az oly gyakran kiemelkedő bús hangulat, a romlott erkölcsök közepette élő még valódi rómaiban, nem affektált világfájdalom, hanem a visszatérni nem remélt ősi szebb idők feletti bánatos érzés termé-

¹⁾ Plin. H. N. XXXVII. 63: „... herbas quoque silentis frondisque avidè spectamus.“ Quintilian, X, 3: „Silvarum amoenitas et praeterlabentia flumina et inspirantes ramis arborum aurae volucrum cantus et ipsa late circumspiciendi libertas ad se trahunt“.

²⁾ Seneca, *controv.* II, 9.

³⁾ Cicero, *de leg.* II, 1: „... quae ad quietem animi delectationemque quaeruntur, natura dominantur.“

⁴⁾ Plinius H. N. XII, 1. Nem mellözhetem még Seneca megragadó helyét: „Si tibi occurrit vetustis arboribus et solitam altitudinem egressis frequens lucus et conspectum coeli densitate ramorum aliorum alios protegentium submovens, illa proceritas silvae et secretum loci et admiratio umbrae in aperto tam densae atque continuae fidei tibi numinis facit. Et si quis specus saxi penitus exesis montem suspenderit non manu factus, sed naturalibus causis in tantum laxitatem excavatus, animum tuum quadam religionis suscipione percuet. Magnorum fluminum capita veneramur, subita ex abdite vasti amnis eruptio aras habet, coluntur aquarum calentium fontes et stagna quaedam vel opacitas vel immensa altitudo sacrauit. (Ep. 41.) A természetcultusról I. Preller, *Röm. Mythologie* 94 és köv. (2-ik kiad., 1865.)

szetes nyilatkozata. Hogy a jogászok és más írók műveiben annyiszor kiemelt „jó erkölcsök,“ „közszokás“ hatalma nem üres szó, hanem az élet viszonyok mikénti alakulásának egyik kiváló factora volt, hogy azzal ellentétbe jönni semmivel sem tett kevesebbet, mint a jog parancsoló vagy megtiltó szabályain magát túltenni: az erkölcs és jog egymást kiegészítik, s a kettőnek egymásba olvadásából ered részben a rajtuk felépülő társadalmi intézmények vallásos szenteltsége, a mitől a római mély religiositás soha sem tudott egészen megválni.

25. És milyen volt az az ősi életkép? Háttére a mező, főalakja a családfő és a házi asszony. Béke idejében a lándzsát az eke váltja fel.¹⁾ A férfi hét napon át földjét műveli, a nyolczadikon a forumra megy ügyeit intézendő.²⁾ Sok kézre nincs szüksége, mert két holdnyi telkét³⁾ megbirja saját erejéből is, s ha kell ott van támasza a családfő, ki nélkül család nem lehet, különben ki fogná az ősöknek tartozó áldozatokat teljesíteni!⁴⁾ A ház belsejében a nő kezében a munka, ő fonja és szövö a divat hatalma alatt nem álló hagyományos jelentőségű ruházatot, süti a kenyeret, készíti az étket, őrködik a szent tűzhely körül.⁵⁾ A római szentélyben, mit mi „háznak“ nevezünk, idegennek, a család vallásos kötelékén kívül állónak helye nincs; minden mozdulata egy-egy házi szabályba ütköznék, mert a család élete a vallásos cultuscselekvények szakadatlan láncolata, annak formáit és tartalmát a család szerencséjének kockáztatása nélkül idegennel közölni nem lehet.⁶⁾ A telek széleit, a ház belsejét az ősök szelleme, a szent tűz védik.⁷⁾ A gazdasági eszközök nem csak a jog, hanem a vallás-különös védelme alá helyezvék; a vakmerő ott nappal nem lophat, mert a gazda vagy a jó szomszédok ott vannak, s ha rajta érik kilöketik „az élők sorából;“ az éjjeli tolvajt pedig meg szabad ölni.⁸⁾

¹⁾ Livius III, 16 ismert helye.

²⁾ Varro de r. r. II praef: „— nostri maiores — annum ita diviserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis septem ut rura colerent.“

³⁾ Plin. H. N. XVIII 2: „Bina iugera populo Romano satis erant . . .“

⁴⁾ Roszbach A. „Untersuchungen über die röm. Ehe.“ 4 old. Fustel de Coulange: La Cité antique 49 és k. old.

⁵⁾ Columella, XII. Praef. 7. Plin. H. N. XVIII, 28: „Panem faciebant Quirites mulierumque id opus erat olim sicut etiam nunc in plurimis gentium.“

⁶⁾ Fustel de Coulange i. m. 6 ik f.

⁷⁾ Cicero, de leg. II, 11: „Religio Larum posita in fundi villaeque conspectu.“ Tibull. I, 1. 23: „Lares agri custodes.“

⁸⁾ XII tab. törv: „Si nox furtum faxit, si im occisit, iure caesus esto“ Különbösen akkor inkább úgy állott a dolog, hogy: „ . . . furem nemo timeret Caubus et pomis, et aperto viveret horto.“ (Inven. sat. 6.)

Valjon a családi élet így minden irányban kimért, s anyyira szűk keretében volt-e a rabszolgának helye? Bizonyosabb hogy nem; s ha mégis lett volna, a hely hatalma szükségkép rá is vissza fogott hatni, a kép öszhangjába kellett olvadnia. A szent tűzhely az ő refugiuma is, a család védszellemei az ővéi is lesznek: urához nem csak „iuris vinculum,” hanem a római házi erkölcsstan alapcategoriája a „pietas” és „religio” kötik.) Urának hatalma vele szemben korlátlan, de: „non omne quod licet honestum est.”²⁾ Másfelől ismeretes, hogy a magánélet viszonyait a régi római társadalom nem tekintő önmagára nézve azon cynikus közönyösséggel, melyhez a „felvilágosodottság korszaka” ma már eléggé hozzászoktatott. A mértékletes életmód, családi erények, a jog által megadott abszolút hatalom mikénti használata fölött a közvélemény űrködött, organuma a censor felelősségre vonta azon gazdát, ki a hatalommal való visszaélése által a szomszédok visszatetszését költi fel.³⁾

26. Mondhatná azonban valaki, hogy a rabszolgai viszonyoknak illetően alakulása feltehető a vidéki kis gazda paraszti háztartása s azon csekély műveltségi különbség mellett, mely közte és szolgája között volt. De már más a városi élet, a hol tőkepénzesek voltak, a hol az igények nagyobb száma több munkás kezét is követelt. A szolga személyzet épen nagyobb száma által szűli pedig az ur és szolga közötti távolságot s ez ismét a viszony közönyösebbé és ridegebbé válását. És ez az ellenvetés, mint rá alább magam is fogok építeni, magában vé-

¹⁾ A rabszolgának a családi élettel belő és bizalmas összeköttetéséről a római írók egyértelműleg tudósítanak, s a tekintetben az újak közt sine véleménykülönbség. Forrásaink nyomán részletezett képet adnak erről: Roszbach i. m. 25 és k. old. Fustel de Coulaige i. m. 127 old. különösen a házi vallásra vonatkoztatva; Wallon II. 8 és k. old. stb.

²⁾ fr. 144 D. 50, 17. (Paulus.) Macrob. Saturn. I, 11: „Maiores nostri omnem dominis invidiam, omnem servis contumeliam detrabentes, dominum patrem familias, servos familiares appellaverunt.” A rabszolgai viszony kezdetleges alakulását hason szempontok szerint emelte ki már Jhering is, és eredménykép mondja: „Dass die herrschaftliche Gewalt bei dieser Gestaltung des Verhältnisses nicht das Gehässige haben konnte, das wir heutzutage in völlig unhistorischer Weise in sie hineintragen, bedarf kaum der Erwähnung.” A nyert eredménynek indokai között, azt hiszem azonban, hogy a hadifogság kölcsönösségére igen nagy súlyt fektet. Hanem persze ő is azon nézettel uszik, hogy a captivitas „ursprünglich und lange Zeit die hauptsächlichste Quelle der Sklaverei war.” (Geist. d. r. R. II, 164 old.) Forrásaink szerint nem „eleinte” és „hosszú időn át”, hanem épen a későbbi időről mondhatni, hogy a hadifoglyokból kerül ki a rabszolga-állomány fő contingense.

³⁾ Dion. IX, 3. Az erkölcsi közérzület az idejű tisztasága és hatalma a római történetírók és költők által számtalanszor volt kiemelve. Persze van ilyen is: Prisca iuvent alios; ego me nunc denique natum

Gratulator; . . . (Ovid. Ars amat. 3.)

ve helyes; de nem minden, különösen azon korszakra nézve, melyet most tartottam szem előtt. Eltekintve ugyanis attól, hogy Rómában a városi és vidéki élet között hosszú századokon át semmi vagy legalább is nagyon csekély különbség volt, emlékeinkből következtetve, bátran lehet állítani, hogy Róma városi társadalmában is a szabad ember kezében van a munka. Mert, ha a görög történetíró tudósításának, mely szerint a római polgár a kereskedés és kézműparral való foglalkozást méltóságán alulinak tartotta,¹⁾ hitelt is adnánk: a patricius osztály mellett ős időktől fogva a római társadalom kiegészítő részét képezé, egy csak a politikai jogokban nem részes, de különben teljesen szabad néposztály: a plebs; a mely a menyinyiben földbirtoka nem volt — s ilyen volt a városba vagy város körül telepítettek nagy része — kezébe vette, talán helyesebben szólva, magával hozta a kereskedést és mesterségeket, s munkája által épen úgy biztosítá saját szabadságát mint a városi élet minden napi szükségleteinek kielégítését.²⁾ Romulus politikai bölcsességét és a római szabadság biztosítékát találta Dionysius a város alapító azon intézkedésében, hogy a legyőzött szomszéd férfi sarjadékát kiirtani vagy rabszolgává tenni nem szabad.³⁾ Numa pedig mondhatni a szabad munka első organisatora, ki-nek ide vonatkozó szervezése a rómaiság utolsó korszakáig lenyulik.⁴⁾ Nem az volt ennek az oka, mert „a rómaiak az időben még igen szegények voltak arra, hogy szükségleteik kielégítésére nagyobb számú rabszolgát tarthattak volna,⁵⁾ hiszen a szegény embernek igényei is szegényesek; hanem az, mivel, mint rámutattam a római ősi társadalomban a munka erkölcsi erőtényező. Ha a római történet az erkölcsi emelkedettség oly gazdag példatára nem volna, nem is érthetnők, hogy harmadfél ezer évvel ezelőtt volt egy kis zuga a világnak, a hol egy mestere ember abban kereste legnagyobb kitüntetését és jutalmát, ha neve egy ősi ének szövegébe felvétetik: „praemii loco petiit (Mamurius) ut suum nomen inter carmina Salií canerent.“⁶⁾

27. Az ötödik-hatodik század folyamában Romának politikai és társadalmi viszonyai csaknem mondhatni gyökeresen

¹⁾ Dion. IX, 25. f. II. 28.

²⁾ Liv. I, 56; Plin. H. N. XXX, 45.

³⁾ Dion. II, 16.

⁴⁾ Plutarch. Numa, 17: „Prae ceteris ejus institutis maximam admirationem habet plebis per artificia distributio, haec vero fuit: tibicinum, aurificum, fabrorum, tinctorum, sutorum, coriariorum, aerariorum, figulorum: reliquas artes in unum coegit unumque ex iis omnibus fecit corpus; consortia et consilia et sacra cuique parti attribuens consentanea.“ Bruus. Fontes ect. 10 old.

⁵⁾ Wallon i. m. II, 11 old.

⁶⁾ Festus (Ed. Müller, p. 131).

átalakulnak. Az ősi nemzetségi szervezet patriarchalis alapsz-méjével egymásután tűnnek el az azzal kapcsolatos politikai és jogi institutiók: a „forumon és togában“ kivivott nagy belső harczból diadalmasan emelkedik ki az antik világ egyik leg-szebb conceptioja: a „római állam,“ melynek providentialis hi-vatása a: „regere imperio populos,“ a végleges győzelem erős hitét, belső és külső további küzdelmeiben a rendszerességet:és következetességet, vezérférfaiban ugy, mint az egész népben azon idealis előkelőséget és méltóságot szülte, a mit a kortár-sak és későbbi idők annyiszor és oly méltán megbámultak már a nélkül, hogy ismételni tudták volna.

Nagy tervekkel együtt jár a nagyobb szabású közélet. Ipar és kereskedelem nélkül az állam pénzforrásai hamar ki-száradnak; pénz nélkül pedig a nagy terv akkor is csak nagy ábránd maradt volna. Az ős jog szigorú szabályán túl kellett tenni magát az államnak, s nem csak megengedni, hanem elő-mozdítani a magánérdek természetes törekvését nagyobb terje-delmű gazdaság alapításánál. A rómainak a mezőipar iránt haj-lama következtében, legelőször is e téren találjuk a nagy át-alakulás nyomait. A szigorú hiteltörvények az eladósodott nép-ember vagyonát a tőkepenzes kezébe juttatja, a mi ennek fekvő birtokát szükségkép növelé; de ezen kívül, a mint tudva van, a meghódított területek egy része is mindig ott maradt szabad foglalás tárgyaként, s ha az állam tulajdonjogát rájuk fenn is tartotta, a kormányzat élén álló vezérférfaik, a hatal-mas patriciusok és nagy tőkepenzesek közt fejlődött conniven-tia mellett, ama birtok testek összeolvadása sokkal könnyeb-ben megtörtént és állandosulhatott, mint azt ma képzelhetjük. Tény az, hogy Romában ez időszakban már nagy gazdaságok vannak, melyek a régi művelési módot szükségkép átalakítják.

Minden esetre Róma társadalmi osztályainak nem ismeré-sét fogná az elárulni, a ki azt állítaná, hogy e változás a gaz-dasági munkát mindjárt a rabszolga csoportok kezébe juttatta. Romában a munkaerő kibérlése csaknem a legrégebb időszakra vihető vissza; s azután midőn az 5-ik század közepe táján a Lex Poetilia a vagyoni bukások nagyobb részénél a végre-hajtást az adósnak csak vagyonára szorítja, nem volt a legtöbb esetben ok arra, hogy a hitelező a vagyonbukottat telkéről azon-nal kitelepítse; de igen is épen saját érdeke indíthatta arra, hogy őt a telek használatában mérsékelt terményosztalék ki-kötése mellett továbbra is meghagyja. Másfelől oly foglalkozást, mely az előkelő rómainak is díszére váltott, a talán önhibáján kívül tönkre jutott kis polgár szintén nem tekinthetett lealacson-nyitónak. Azonban ennek daczára, forrásaink figyelmes összeve-

téséből következtethetjük azt is, hogy a rabszolga kéz a hódításokkal lépést tartva versenyez a szabad munkással, míg nem végre is a mezőiparnál az egyensúlyt végkép megzavarva, a gazdaság túlnyomólag rabszolga munkán fordul meg.¹⁾

Ezen időszaktól kezdve a nagy birtokos már nem sokat törődik, mily uton juthat rabszolga telepeihez. Tengeri kalózok és a hódító consul táborát kísérő speculánsok bőforrású üzlete mellett, a társadalom kebelében nyitott forrásokból kikerülő contingens teljesen elveszti előbbi jelentőségét. De ezzel azután bekövetkezett a rabszolga társadalmi helyzetében a nagy átalakulás. Feltárul előttünk az ergastulumok sötét és büzhödtt levegőjü ürege összezsufolt lakóival, s nem csodálkozunk senkin, ha e sötét tömegben át a régi jó idők patriarchalis képét már nem képes látni.²⁾

23. A nagyobb mérvben űzött mezőipar önmagától vitte át azután a rabszolgai munkát az ipar többi ágaira, a nagy jószágtestek nagyobb gazdasági beruházásokat is igényelvén. Érez és kőbányászat, téglá, cserép és edény, malom, szövő és ványoló műhelyek felállítása nagyobb gazdaságoknál többé el nem maradhatott; míg másfelől a forgó tőkének biztosítása az őstermelőt városi piacok felkeresésére, illetőleg üzletek beállítására viszik. Ezen üzletek eleinte kétségkívül szintén szabad emberek, vagy legalább szabadon bocsátott szolgák kezében voltak; de mivel a képviseleti viszony sajátszerű felfogása folytán jogi tekintetben nagyon kevés vagy épen semmi sem volt nyerve az üzletvezető szabad minősége által, a rabszolga szám folytonos növekvése, kiválóbb tehetségeknek felismerése és felforgódése következtében mintegy önmagától változik itt is a helyzet, szorittatik ki a szabad vállalkozó. Vegyük most még ehhez, hogy a jelzett gazdasági átalakulás mellett a városi házi és társasélet is tökéletesen megváltozik. Hogy a régi életmód egyszerűségét, a meghodított tartományokból Rómába özönlő kincs és idegen szokások utánzási vágya által szült fényűzés, élvhajhászat váltja fel, a mi azután a mesterség és művészet productumait keresettekké teszi: s könnyen fogjuk érteni, ha minden élelmesebb rabszolga-birtokos már arra is fogott törekedni, mi szerint rabszolgájában nemesak nyers, hanem a különböző igények szerint kiművelt munkaerőt hozzon forgalomba. Ennek megfelelőleg találjuk is, hogy a mesteremberek, művészek, nevelők, titkárok és orvosok egész contingense majdnem kizáró-

¹⁾ A szabadmunkásnak kiszorítását a rabszolga által kitünően mutatja ki Wallon; nagy művének e része azt hiszem legbecesebb is.

²⁾ A nagybirtok rendszer hatásáról a rabszolga állapotra, I. Wallon II, 212 és k. old.

lag a rabszolgák közül kerül ki, hogy nem csak mint gladiatorok, színészek, énekesek stb., hanem különösen az építészet és festészet terén egész rabszolga családok működnek.¹⁾ A mi-
ből nem nehéz megérteni jogi forrásaink egyes helyeit, melyek a rabszolgát hol a mezőgazdaság ingatlan tartozéka, hol a vá-
rosi ipar mozgó cikkeként tüntetik fel; vagy is megengedik mindazon következtetéseket, a melyek a haladó forgalommal felmerülő gazdasági célokhoz képest a jog tárgyainál önként kínálkoznak, csak felismerésre várnak. A helyett tehát, hogy a haladó műveltség a rabszolgában az emberi minőséget elismerésre segítené, épen ellenkezőleg, eredeti jogi miségének jelzett kifejtése által kiszorítja őt addigi menedékhelyéből: a szerencsétlen embertárs iránt érzett részvétből. Ha ura kiméli és jól táplálásáról gondoskodik, gondosságának indító oka már csak a gazdasági érdek.²⁾ Mondhatjuk pedig különösen, hogy ezen szempontra redukálhatók a törvényhozásnak a rabszolgaságra vonatkozó későbbi intézkedései, de a melyekben elég hibásan közönségesen a személyiség fokozatos elismerését szokták főleg dilettáns jogtörténészek keresni. A rabszolgaság már Augustus korától kezdve csak nem állandóan a közfigyelem tárgya. De vajon miért? Talán az emberi egyenlőség elfojtott érzete nyugtalanítja a közlelkiismeretet vagy a jogi felfogása változott? A világért sem! A közvélemény és törvényhozás nyugtalan, mert a tökéletesen átalakult gazdasági rendszer tekintetei, a megfogyott és a provinciák közigazgatásánál szükségelt római népességgel szemben, száz ezerek felszaporodott és idegen népességből kikerült rabszolga-állományt most már a közigazdaság legfontosabb tényezőjeként tüntetik fel. Egyesek kegyetlenkedése e félelmetes tömeget könnyen fékevesztette és a közrende tléptennyomon felforgatóvá teheté vala. A miért is a törvényhozó és moralista a rabszolgabirtokost folyton arra figyelmeztetik, hogy rabszolgáival szemben az emberiesebb bánásmódot, kiméletet és bizalmas viszonyt épen saját jól felfogott érdeke követeli;³⁾ de nincs semmi nyoma annak, hogy valaki

¹⁾ Friedlaender i. m. III k. 197 old. Marquardt, i. m. I, 159 old. Wallon II, 222 old.

²⁾ A római gazdasági írók utmutatásai és „jótanácsai“ talán a legjellemzőbb a rabszolgáról később lábrakapott felfogásra. Részletes ismertetésüket adják Wallon II, 201 és k. Marquardt, I 171 és k. old.

³⁾ Az ide vonatkozó adatok az idézett munkákban, melyekhez e tekintetben Pernice „Antistius Labeo“ című munkájából a 114 és k. old. adhatom, találhatók. A jogi források számtalan direct nyilatkozatai közül a kétfelkédőnek p. a fr. 1 (Gaius), fr 2 (Ulp.) D I, 6 fr. 9 §. 7. D XV. 1 (Ulp.); Gai I, 53 § stb.

megkísértette volna a rabszolgaságot fentartó fundamentalis jogi elvek módosítását csak említeni is. A törvényhozás minden alkalommal az ur hatalmából indul ki, intézkedései ennek korlátozását és nem a rabszolga jogi fel-emelését tartalmazzák.¹⁾ A ki itt a rabszolga személyiségének elismerését keresi tökéletesen eltéveszti a jogi intézkedés tárgyát s méltán mondhatni, hogy következtetése hasonló abhoz, ha azt mondaná: mert a tulajdonos saját házáat fel nem gyűjthetja, a ház a jogi tárgyak categoriájából a személyekébe nyulik át.

Az által, hogy Róma gazdasági élete a rabszolga munkában összpontosult, kétségtelenül részben módosult egyénileg véve a rabszolgának viszonya. Először is kimaradhatatlan következmény volt a szabadabb mozgás mindazokra nézve, kik uraik városi és vidéki üzleteinek élén állottak épen úgy, mint az üzleti, tehát jogi érintkezés más szabad személyekkel; másodsor bizonyos önállóság vagyoni tekintetben és kilátás vagyoni előnyökhöz juthatni.

S mert e viszonyok már kiindulási pontjuk szerint a jogra utalnak, jogi jellegűeknek is látszhatnak főleg mai ember előtt, a ki a rabszolgából, az emberminőséggel manapság teljesen összefolyó jogalanyiságot elképzelni nem tudja. Pedig a római jognak ide vonatkozó nyilatkozatait gyakorlottabb szemmel különösen a megszokott dogmatismustól menten vizsgáló biztosan ki fogja vehetni, hogy a rabszolga actualitásban látszó jogi fény nem önálló forrásból eredett, hanem csak az ur jogi alanyiségének visszaverődése. A hol a rabszolga gazdasági tevékenysége a pusztá tény határai között maradhatott alkalmazását semmi sem akadályozta, mert a rabszolga habár csak instrumentum, de élő és különösen beszélni és maga esze szerint is cselekedni tudó eszköz, a mit a jog annak ökonomiai használati értékét tekintve, figyelmen kívül nem hagyhatott. De azért mihelyt tevékenysége csak mint jogi tény jöhet számba, azonnal visszaesik a merev jogi vagy helyesebben jog-nélküliségének színvonalára, cselekvénye nem az övé, hanem dominusáé vagyis, amint már másholt fejeztük ki, oly termé-

¹⁾ Ezen, azt hiszem, egyedül helyes szempontra már Savigny is utalt (System. II, 34 old: Streng genommen lag in diesen Einschränkungen der sonst gränzenlosen Herrengewalt kein dem Sklaven verliehenes Recht . . .“) s e mellett könnyen be fogja láthatni bárki is, mennyire hiú és csak a törvényi állapot eihomályosítását okozó törekvés azon intézkedésekben a rabszolga jogalanyiségének érvényre jutását keresni.

szetü, mint akármely más alkalmas közeg által történt akarattal nyilváníttás.²⁾

29. Az újabb korok történetíróinak műveiből a római rabszolgának sötét, az emberies érzületet fellázító képe került forgalomba. Félreértene, a ki azt hinné, hogy a rabszolgaság jogosultsága mellett akarok itt még felszólalni. De másfelől azt tartom, hogy történetíró nagyobb hibát nem követhet el mint mikor a multnak tévedéseit a jelenből bírálva állítja oda menthetetlenekként. E mellett bizonyos az, hogy hasonló állapotok felől nem a normalis jelenségek szolgáltatnak feljegyzésre méltót, mert a megszokás czekről a figyelmet eltereli s reflexiot itt csak a rendkívüli vagy kivételes, a feltűnő szül. Így vagyunk azt hiszem az egykorú római kronikások, költők stb. tárgyunkra vonatkozó adataival. Plautus nem a közönséges, békés mezei munkást, a dolgát rendesen végző városi szolgát, hanem a furfangos eselszölvőt vagy esztelenkedő együgyüt kellett, hogy szinpadra állítsa. A ki a római rabszolgái állapot megítélésénél a kegyetlen Damophilosok, speculáns Catok után indulna, épen úgy fogna tévedni mint az, a ki Ciceronak érzelgő nyilat-

²⁾ A rabszolga jogi szereplésének reflex minőségét forrásaink közönségesen így fejezik ki: ténykedése „ex persona domini” vagy: „domini persona inspicitur”. p. fr. 5 D. XXXIII, 3; fr. 82 §. 2 D. XXXI. De legatis. A mi legmegkapóbban nyilatkozik a servus derelictusnál, kinek ténykedése „nullius est momenti” (fr. 36 D. XLV, 3. Javolenus), épen mivel mint már Cujacius kitűnően magyarázta: „... non est, ex cuius persona ipse personam suscipiat nec vero suscipere ex alio potest quam ex domino, cuius in potestate est.” Commentarius in Lib. XVI. Quaest. Aemilii Papiniani. ad leg. V. de Servit. leg. Opera. T. IV. p. 1180. A Prati-beli kiad. 1837.) Különös sulyt szoktak fektetni arra, hogy a rabszolgának olykor vagyon (peculium) van kezén, melyet saját belátása szerint forgathat tehát üzleteket köthet. (Nagy alapossággal tárgyalja e kérdést a közönséges vélemény támogatásával Pernice, Marc. Antist. Labeo“ ezimű munkájában I k. 139 és k. old. és épen ezért minden más helyett elég erre utalnom.) De hogyan jut e helyzetbe a rabszolga, arra talán a fennebbiekben rámutathattam; hogy a jog soha sem ismerte el vagyoni önállóságát tulajdonképen véve az ellenkező nevetből is következik; mert micsoda vagyon az a mit egy másik minden perczben elvehet a nélkül, hogy a rabszolga bármily módon védhette volna magát! Nem is mondják soha forrásaink, hogy a peculium a rabszolgáé, vagy hogy ahoz általában véve jogi viszonyban állana önmagára tekintve. Ő itt is csak „erőtényező” a mely a vagyoni tárgyat, mint Papinianus helyes jogi kitéttel fejezi ki, tényleg hatalmában tarthatja „rem peculiarem tenere potest”, de ezen állapot még a possessioig sem minősülhet, mivel a birtoklás (possessio) már nemcsak tényleges erőn, hanem a jog erején is alapul: „non tantum corporis, sed iuris est.” (fr. 49 §. 1 D. XXXXI, 2). Kiválóan mellettem szól pedig még a többi közt azon tény, hogy vannak a classicus jogászoktól eredő helyeink, melyekből arra lehet biztosan következtetni, miszerint ezen a forgalomra nézve minden esetre nagy akadályt, az által akarták elhárítani, hogy kezdtek a peculiumot magát jogi személyiségnek tekinteni. Persze e kérdésekbe bővebben kellene bele mennem, hogy nézetem helyessége, kellő módon kitűnhessen; erre azonban a hely nehezen volna alkalmas.

kozatait Tiroja felől akarná általánosítani. A humanitas nem az újkor, hanem az emberi sziv privilégiuma, intézmények önmagukra azt sem nem teremtik, sem végkép ki nem írhatják. A későbbi római társadalomnak rabszolgákkal tulterheltsége, ezeknek idegen származása és műveletlensége, (főleg pedig már nélkülözhetetlenségük, sorsuk iránt a közérzület közönyét; a szabadulási vágy szülte ravaszság és merészség, a szélsőségre vivő reménytelenség, és sok más ezen állapotból önként eredő rabszolga-bűn, a bánásmód szigorúságát könnyen magyarázhatják, a humanitást nagyon sokszor káros érzékenykedés színében tüntethették fel.)¹⁾ De azért nem kevésbé marad a rómairol jellemző az, hogy épen azon korszakban, midőn a rabszolga-állomány teljes átalakulásával, a közérzület is szükségképen módosult, tehát egyesek önkénykedése a közfigyelmet könnyebben elkerülhető, hangzott fel a törvényhozás és különösen a jogtudósok intó szózata: *male iure nostro uti non debemus!* és különösen kedvvel törekszenek a jogélet egész területén az ősi és különösen kedvvel törekszenek a jogélet egész területén az ősi „jó erkölcsök“ fékező hatalmát újra érvényre juttatni. E jelenség okául közönségesen a görög bölcsészet az idejű befolyását szokták felhozni. Azt hiszem nem éppen találón. A görög bölcsész, politikus és nemzetgazda, ki a rabszolgaság kérdésével államtanában behatólag foglalkozott, *Aristoteles*, a rabszolgaságot épen oly természetrendje szerint való és semmivel sem poztolható szükségképiségnek, az emberi műveltség által feltételezettnek tekintő, mint magát az államot és társadalmat. *Plato* érzékenykedik, de azért a rabszolgaságban még mindig talált természetest és annyi előnyt, a mi fenntartását igazolja, s nem érekltelen, hogy a jó bánásmódot nem annyira a rabszolgák, mint inkább uraik saját érdekében ajánlja. Az epikureusoknak pedig szükségük volt a rabszolgára mint a gyönyör és kényelem eszközére. Míg ismét a stoikusoktól valjon minő ezimenne lehetett volna követelni, hogy a rabszolgaság ellen kikellenek? *Zeno* életbölcsessége a természettel megegyező életmódban, magatartásban találta meg az élet végcéljait; csakhogy ő a természetit meg tudta találni minden bármilyen módon alakult létező állapotban, s ennek következtében, az ő emberét a mindenkorai viszonyok határozzák meg. Legyen szabad vagy szol-

¹⁾ Cato az elaggott, elbetegesedett rabszolgák eladását, esetleg kitevését minden jó gazdának ajánlja (*D. r. r. II, 7. Plutarch. Cato mai 5*), s hogy tanácsa nem marad követés nélkül, mutatja, hogy a kitevés, vagy jobban mondva éhenhalás külön helye volt az „*insula Aesculapii*“ *Suet. Claud. 25. Dio Cass. LX, 29. l. Marquardt i. m. 175 old.* S jellemző az is, hogy már *Plautus* így okoskodik:

„*De mendico male meretur, qui ei dat quod edit aut quod bibit,
Nam et illud, quod dat, perdit, et illi producit vitam ad miseriam*“
(*Trinummus, II, 2.*)

ga, egyaránt meg kell állnia helyét. A ki a szolgaságot bölcs megadással viseli, az már nem rabszolga; a kiből ennyi lelki erő nincs, az már ez okból is méltó a rabszolgaságra.¹⁾

Alapjában egészen más a római nézete. Míg a görög nézet szerint, tulajdonképpen szólva, nem a rabszolgaság intézménye súlyozta le az embert, hanem emberfajok vannak, melyek a priori rabszolgaságra születnek, addig a római soha sem a természet rendjére, hanem a pozitív jogra viszi vissza annak eredetét. Szorosan körülírja miségét és keletkezésének okait. Legrégibb alakjában nála büntetésképpen tűnik fel, s később megsza-
porodott keletkezési okai is, mind ezen alap gondolatból indulnak ki. Azért lealacsonyító állapotnak „ignominia“-nak, vagy mert ez állapot, bármily okból is álljon elő eredményében, úgy a társadalom mint az egyesre nézve morális pusztulás: szerencsétlenségnek „calamitas“-nak tekinté, s ez okból is, a hatalom részéről részvétet és kiméletet, a szolgáltól pedig erkölcsi fel-emelkedést, hűséget, odaadást és takarékossgot követel, s jutalmul „iuris praemium“-ként, kilátába helyezi az újrászületést a szabadon bocsátást. Nyíltan, minden hypocritaság nélkül tartja fenn mindvégig a szolgaság jogi alaptételét, sőt a haladó jogtudomány, mint már kiemeltem, e tétel consequentiáinak megvonása által az őt jogot teljes ridegségében mutatja be. De másfelől, a szabadulási módok szaporítása és könnyítése, különösen, egészen a polgár akaratából kifolyókká tétele és, a mi ez utóbbi tekintetben nagy jelentőségű, a jogi korlátokon kívül a rabszolgának a társadalmi élet mindennemű viszonyaival való összenövésének megengedése által: a jog most érintett szivtelenségét mindenestre nagy mértékben csökkenté.

Az erdélyi Muzéum-egylet közgyűlése 1880. márczius 25-én.

A) Elnöki megnyitó.

Tisztelt Közgyűlés!

Egyletek életében, melyek a nemzet mivelődési törekvéseivel szoros kapcsolatban vannak — és méltán azok közé sorolhatjuk muzeum-egyletünket is, — egy év leforgása oly parányi idő, hogy az azalatt véghez vitt munkásság eredményeit nagyon is könnyen mérlegelhetjük; de nemcsak ez feladatunk t. közgyűlés, hanem egyszersmind megbírálni, hogy az egylet ala-

¹⁾ A görög bölcsélet magatartását a rabszolgaság kérdésében behatóan tárgyalja Wallon I. k. 358 és k. old. Ennek befolyását a római bölcselkedőkre a III. köt. elején.

pitása által kitűzött cél és irány nem lett-e tévesztve, elhagyva? Kellőleg megválasztott-e a mód, és használtattak fel az eszközök a gyarapításra s tökélyesbítésre? mert hiszen munkásságunk legnagyobb részben még most is a jelennek felhasználásával a jövőnek minél terjedelmesebb alapot tenni le, és ez mind addig fog tartani, míg nagy hazánk e kis része, — melyre m. ú. ködési körünk terjed, de mely régészeti s természettajzi tekintetben classicusnak mondható, — minden zegezugában tudományos módszerrel kikutatva nem lesz, és a kutatás által nyert és gyűjtött anyag osztályozása s feldolgozása meg nem történt.

A teendő hivatalos jelentések alapján itéletet mondhat a t. közgyűlés a lefolyt évben eszközölték felett az irányban is, mert azokból nem csak az tűnik ki, hogy a gyűjtemények fenntartása, gondozása, gyarapítása, miként és mennyiben történt, hanem az is, hogy a szellemi munkásság a szakosztályokban mily lendületet vett, mily mérvben növekedett. Örvendetes jelenség fog kitűnni, mint örvendetes az egylet háztartásában az, hogy a személyi kiadások kisebbek a dologi kiadásoknál. S így a t. közgyűlés egy magasabb vezéreszme mellett nem csoda, ha az erők hatványozódnak és a cél mind inkább megközelítettik.

Egy néhány év múlva az egylet negyed-százados fennállását ünneplendi, addig hát fokozott erővel kell törekednünk arra, hogy az egylet gyűjteményei annyira kiegészíttessenek, oly állapotba helyeztessenek, az anyag feldolgozása úgy haladjon és eszközöltessék, miszerint a gyűjtemények akkori ismertetésével szűkebb hazánknak mintegy történeti, irodalmi, régészeti s természettajzi ismertetését adhassuk, evvel ünnepelevén méltóan.

Hogy az eszmék hódítanak, hogy a kivívott siker, mint példa, követésre talál, abból is láthatjuk, miszerint az erdélyi részekben is keletkeznek vidéki muzeum-egyletek. Örömmel üdvözölhetjük azokat, mert hazánk ismertetésén fáradoznak.

Tisztelt közgyűlés! Vezéreljen minden munkánkban, melylyel az egylet céljait és érdekeit előmozdítani törekszünk, az egylet boldogult első elnökének szelleme, és akkor bizonyára a további siker és méltányló elismerés elmaradni nem fog.

Üdvözölve a t. közgyűlést, azt megnyitottnak nyilvánítom.

Gr. Eszterházy Kálmán.

B) Titkári jelentés.

Tisztelt közgyűlés!

Van szerencsém az igazgató választmány nevében és megbízásából szabályszerű kötelességemet teljesíteni, a midőn a múlt 1879. év alatt tartott tizenkét ülés jegyzőkönyvét a t. közgyű-

lés asztalára leteszem, a mely a benne foglalt 166 határozattal hű képét adja annak, hogy az igazgató választmány az egylet és a muzeum ügyei vezetésében és kezelésében mily indokokból, és mily irányban intézkedett.

Tekintve azonban, hogy e jegyzőkönyv részletes átolvasása és áttanulása oly foglalatosság, a melyet nem lehet minden egyleti tagnak kötelességévé tenni, holott pedig minden tag kétségtelenül érdeklődik az egylet és sorsa iránt: legyen szabad kapcsolatos rövid kimutatásban vázolni az egyleti életünk mult évi történelmét, a folyó ügyek szabályszerű elintézésére vonatkozó határozatok egyhangu sorából kiemelve azokat az intézkedéseket, a melyek, mint az év elején előre nem láthatott véletlen esélyek által előidézve, vagy a szóban forgó kérdés fontossága tekintetéből különleges gondoskodást igényelve, kiválóan magokra vonhatják a t. közgyűlés figyelmét.

Egyletünk és muzeumunk emberi alkotások, mint ilyeneknek két oldalról lehet szemlélnünk életüket és működésüket, u. m. anyagi és szellemi oldalról. De valamint magában az emberben az anyagi élet és a szellemi működés oly szoros és elválaszthatatlan kapcsolatban vannak egymással, oly szembetűnőleg befolyásolják egymást, és oly kézzel foghatólag hatnak kölcsönösen egymásra, hogy alig lehetne oly ténykedést vagy tüneményt kimutatni, a mely csak is az anyagi vagy csupán a szellemi életműködésnek tulajdonítható; ugy ez emberi alkotásunk életmozzanatait sem tudjuk szorosan anyagi és szellemi osztályok szerint felosztani. Hiszen mi egyéb az igazgató választmány feladata, mint a rendelkezésre álló anyagi eszközök czélszerű és sikeres felhasználása szellemi az az tudományos czéljaink elérésére?

Ez anyagi eszközök közt első helyen áll természetesen a pénz. E szempontból kiindulva egyletünk alakulása óta minden közgyűlésen kimerítő kimutatást is terjeszt elő az igazgató választmány a pénztár kezeléséről és az egyleti alaptőke miben állásáról. Ha valaki azt a fáradságot venné magának, hogy e kimutatásokat évről-évre egybevesse, azt az eredményt találná, hogy noha az egylet folyó kiadásai évről-évre következetesen szaporodtak, a hasonló arányban növekedő folyó bevételek megengedték e szaporodott költségek fedezését és maga az alaptőke is, noha nem nagy arányokban, de mégis növekedett. E tünemény azonban csak annak örvendetes bizonyossága, hogy évi költségvetéseink összeállításánál, szorosan ragaszkodtunk mindig ahhoz az elvhez, hogy tovább ne nyújtódzzunk, mint a meddig a takaró ér.

De nem ez a kedvező eredménye az egylet pénzbeli vagyona kezelésének az, a mi legörvendetesebb; sokkal örvende-

tesebb és jelentősebb egy más következetes haladás, a mely számadási kimutatásainkban kifejezést nyer.

Az 1859-ben tartott alakító közgyűlésen a megállított költségvetés a személyi kiadásokat 4820 frtban, a dologi kiadásokat mind együtt 3765 frt-ban állapította meg, a mely összegből azonban a tudománycs gyűjtemények gyarapítására csak 2000 frt. ment.

1860-ban megindulván az egyesület működése, a kezdet nehezségeivel küzdő első években e sajátságos aránytalanság természetesen mind feltünőbbé vált. A gyűjtemények kezelésére és gyarapítására szükséges munkaerőt mind szaporítani kellett, és minthogy az egyesület pénzereje nem növekedett ugyanabban az arányban, a melyben a felfogott munkakör terjedt, aránylag kevés pénz jutott a gyűjteményeknek. Az 1868-diki költségvetésben a személyi kiadások 8040 frtra emelkedtek, a dologi kiadások csak 5050 frtot tettek, és ebből egyenesen a gyűjtemények gyarapítására csak 2700 frt. esett; a következő 1869-ik évben a személyi kiadások nem szaporodtak, de a dologiak 5750 frtra emelkedtek, de a gyűjtemények gyarapítására kivett átalányok még mind csak 2800 frtot tettek és ebből látni, mily nehezen, mily lassan haladott a javítás. Az 1872-ik évben új visszaesés állott be, mert fel kellett emelni az összes személyzet fizetését, úgy hogy a személyes kiadások 10109 frtra emelkedtek, holott a dologiak csak 3000 frtot és ebből a tisztán gyűjtemények gyarapítására szánt átalányok 1300 frtot tettek. Ez t. közgyűlés az az idő, a melyben az a szemrehányás kezdett nyilvánulni a muzeum-egyesület ellen, hogy igazgatása és kezelése igen költséges, hogy jövedelmének túlnyomó részét a drága személyzet fizetése emészti meg, és aránylag igen kevés megy a muzeum voltaképpeni céljaira. Elmúlt, eltelt, és ez felment attól a fáradságtól, hogy ma itt az akkori látszólagos aránytalanságot mentsük vagy indokoljuk. Hiszen maga a tényállás a legjobb mentség. Mert miután ugyancsak az 1872-ik év a kir. egyetem felállításával lehetővé tette a szerződést a magas kormánylyal, a mely méltán jelez új korszakot egyesületünk életében, és azzal meghozta az orvosságot is arra a bajra, a melynek jele volt a fennjelzett aránytalanság, 1873-ban a személyi kiadások egyszerre leszállottak 7710 frtra és azóta állandóan megmaradtak e színvonalon, holott a dologi kiadások rendes előirányzata 8100 frtra emelkedett, a melyből 5500 egyenesen a gyűjtemények gyarapítására, 1500 kiadványokra, 400 utaztatásra, tehát e két tétel is közvetve a gyűjtemények javára esik, és szoros értelemben vett kezelésre nem megy több, mint 200 frt.

Am ez csak a költségvetés előirányzatában mutatkozó javulás. Még sokkal kedvezőbb képet nyújtanak a tényleges eredmények. Noha ugyanis a gyűjtemények rendszeres és fokozatos gyarapítására minden évben előre kivetett átalányok aránylag csekély összegek voltak, az igazgató választmány soha sem mulasztotta el rendkívüli vásárokkal is arra hatni, hogy gyűjteményeink mentől gyorsabban emelkedjenek arra a színvonalra, a mely megilleti az oly muzeumot, a mely országosnak ezi-mezi magát, a hányszor erre kedvező alkalom kínálkozott. Így, hogy csak a legnevezetesebbeket és legjelentékenyebbeket említsük a rendkívüli vásárokból: megvásárolta a Cserey és gr Csáky-féle könyvtárakat, a Bielz-féle csiga- és kagylógyűjteményt, a Franzénau-féle pillangó gyűjteményt, a dr. Tauscher-féle hogár-gyűjteményt, a Kovács Gyula-féle rovar-gyűjteményt, a Pávai Elek és a Spindler-féle ásvány-gyűjteményeket és a Janka-féle növény-gyűjteményt, a mely gyűjtemények együttvéve többre kerültek, mint 10,000 forintba, és a legutoljára megnevezetten kívül mind ki is fizettük, a nélkül, hogy alaptőkének legkisebb csorbát szenvedett volna miatta, sőt ellenkezőleg még arra is találtunk módot, hogy olykor egy kis összegecskét tőkésítsünk is.

Azonban t. közgyűlés, az eddig elmondottak csupán alaptőkének és pénztárunk viszonyaira vonatkozáván, nagyon is egyoldalú képét adják együletünk vagyoni állapotának. Az egylet anyagi vagyonához ugyanis hozzá tartozik tudományos gyűjteményei anyagi értéke is, valamint annak a fekvőségnek is az értéke, a melyet együletünk nagylelkű alapítója néhai gróf Mikó Imre, ugyszólván, mint talpkövet tett le a muzeum alapjába. Az évenként itt előterjeszteni szokott jelentések elég hiven tüntetik fel gyűjteményeink gyarapodását tudományos anyagban, de nem igen említik, hogy az e gyűjteményekben eddigelé felhalmozott tudományos anyag mekkora pénzürtéknek a képviselője. Ez helyesen is van úgy, mert egész pontossággal és megbízhatósággal ezt nem is lehetne megmondani. Mindazonáltal meg van győződve az igazgató választmány, hogy nem túlóz, ha együletünk összes vagyonát egy kerek millió forintba becsüli, oly hozzáadással azonban hogy ha e millióból a mintegy 210 ezer forintba menő pénzübeli vagyonunkat leütjük, a megmaradó 790,000 forint nem volna elégséges oly gyűjtemények előállítására, a melyeknek a mi muzeumunk gyűjteményei.

E visszapillantás után térjünk át a letűnt 1879. év részletes történelmére.

A lefolyt évben az igazgató választmány 12 rendes ülést tartott, a melyek jegyzőkönyvei 166 határozatot tüntetnek ki. Levéltárunk 1879-ki irománylajstroma 134 db beigtatott ügy-

iratot mutat. Önkényt világos, hogy e határozatok és ügyiratok valamint egyfelől nagyobbára folyó ügyek elintézésére vonatkoznak, úgy másfelől az egylet működésének csak egyik, ha szabad úgy mondani, elméleti oldalát tüntetik fel. A gyakorlati munka a gyűjteményekben folyt és erről az egyes örök fog-nak jelentést tenni. Itt a választmány csak köteletséget teljesít ha jelenti a t. közgyűlésnek, hogy az egyes gyűjtemények őrei és a melléjük rendelt szolgáló-személyzet valóban hálát érdemlő ügybuzgalommal feleltek meg megbízásaiknak és ez t. közgyűlés, sokat mond oly helyt. a hol, mint nálunk, az intéző szak-
 férfiak szakavatottsága minden kérdésen felül áll.

A mi nem volt folyó ügy, a következőkben foglalható egybe:
 Még 1878 végén ásványtárunk örsege dr. Herbich Ferencz felszólítást kapott volt a birodalmi közös pénzügyminisztertől, hogy mint a bányászügy főnöke foglaljon el egy állomást Bosznia ideiglenes kormányában. Minthogy maga a felajánlott állomás magában is ideiglenes, azonkívül még az is kérdés volt, hogy Herbich az ottani viszonyok és égalj mellett meg fogja e birni az ott elvállalandó teendőket, nem akart e bizonytalan jövőért itteni biztosabb állásáról véglegesen lemondani és azért folyamodott a választmányhoz egy évi szabadságidőért, hogy ez évet mint probaévet tölthesse új állomásán. A múlt évi közgyűlés beleegyezésével a választmány e kérést megadta, még pedig oly feltétellel, hogy Herbich kötelezte magát új állomásán a muzeum gyűjteményei számára a gyűjtést folytatni és ezért távolléte idejére rendes illetményeinek fele részét húzza az egyleti pénztárból, avval a hozzáadással, hogy ugyan e feltételek mellett eshetőleg a szabadságidő még egy második évre is kiterjeszthető, ha folyamodik érte. Herbich aztán ennek alapján 1879 aprilis elején el is ment Boszniába.

Az 1879 februarius 1-jén tartott ülés jk. 28 sz. határozatával megvásároltatott a néhai Kovács Gyula rovargyűjteménye 400 otton; a vételért azonnal ki is fizettük a gyűjtemény átvétele után.

A márczius 15-ki ülés elhatározta az Endes féle telek megvételét. E telek, a mely az alsó szénutca felől éppen mint egy nyelv nyúlt belé a muzeum kertjébe, minden tekintetben nagyon alkalmatlan volt. Nem csak rontotta a kert szabályos idomát, hanem azon kívül tulajdonosai szegénysége miatt soha se volt a muzeum kertjétől állandó kerítéssel elkülönítve, úgy hogy idők folytán még a határvonal is kéteessé lett. Már néhai gr. Mikó Imre ezért kezdte alkudni, hogy megvegye, a muzeum-egylet is, a mikor a kertet birtokába vette, és már megvásárolta volt a tőzsomszéd telket, a mely hasonló módon belenyúlt a muzeum-kertbe, ezt is meg kívánta szerezni; de az ak-

kori tulajdonosok oly képtelen követelésekkel állottak elő, hogy fel kellett hagyni a szándékkal. A múlt évben a telek egy Mezei László nevű bérkocsis birtokába jutott, a ki oda istállót és pajtát akarván építeni éppen a muzeumi virágház felőli szélére a teleknek, felvetette a határkérdést. Ennek tárgyalása közben ajánlatot tettünk neki az egész telek átengedése iránt, a melynek alapján megindulván az alkudozás, sikerült a választmánynak az egész telket 1100 fton megvásárolni, a mely összeg azonnal ki is lett fizetve.

Ugyanez ülés jk. 52 sz. határozatával a választmány a magyar alföldi árvizkárosultak segélyezésére 200 ftot szavazott meg és fizettetett ki az egyleti pénztárból.

Az április 5-ki ülés jk. 63 számú határozatával létre jött a Janka féle herbarium megvétele 3000 fton, a mely vásárrészegből 1000 ft már ki van fizetve, 1000 ft lesz e folyó 1880 évben fizetendő, és a harmadik 1000 ft 1881-ben.

Ugyanez ülés jk. 64 számú határozatából indultak meg a tárgyalások a Baumgarten féle herbarium megszerzése iránt, és reménylhető, hogy sikerülni fog a muzcumnak e felette fontos és becses gyűjteményt aránylag csekély áldozat árán megszerezni.

A mi pedig legörvendetesebb, az, hogy sikerült a választmánynak mind ez intézkedések által szükségessé vált rendkívüli költségeket a folyó jövedelemből fedezni, és még azon kívül 200 frot az alaptőke gyarapítására juttatni.

Az országház alapja átadása iránt már évek óta folyó tárgyalások is talán már e folyó évben valahára óhajtott eredményre fognak vezetni.

Az eltölt évben az egylet folytattatta a gyűjtéseket saját közegei és más szakérők kiküldése útján, régészeti ásatásokat és kutatásokat is eszközölt az egylet költségén igen örvendetes sikerrel, a melyet majd a részletes jelentések fognak feltüntetni.

Az egyleti szakosztályok tudományos működésének eredményei le vannak téve az e szakosztályoktól közreadott kiadványokban, a melyek hasonlólag két kötetben le vannak téve ide, a t. közgyűlés asztalára. A természettudományi szakosztály egyesülve a kolozsvári orvos-természettudományi társulattal 36 ivre terjedő kiadványt állított elő, a melyhez a muzeum-egylet 950 frt pénzsegélylyel járult, a történelmi szakosztály 20 ivot adott ki, 750 frt pénzsegély mellett. Mindkét szakosztály kiadványait ily tartalommal és ekkora terjedelemmel csak úgy volt lehetséges előállítani, hogy a munka társak az írói tiszteletdíjról lemondottak. A lényeges különbség pedig a két szakosztály működése közt az, hogy a természettudományi szakosztály folytonosan tartotta szaküléseit és estélyeit, úgy hogy az ez üléseken előadott értekezések mind be se fértek a kiad-

ványokba; a történelmi szakosztály ellenben alig tudott egynehányszor egy-egy ülést összehozni, és a közlönyében közreadott dolgozatok nem voltak gyűlésen felolvasva, sőt nagyobb részt nem egyleti tagok művei.

Még meg kell említnünk a teljesség kedvéért három függőben levő ügyet.

Még mindjárt az egylet alakulása után néhai Veér Zsuzsánna kisaszszony a muzeumnak hagyományozta volt monói rész-birtokát oly feltétellel, hogy Sándor Elek úr élvezze e birtok hasznát életfogytiglan, és az ő halála után szálljon a muzeum-egyletre. A hagyaték letárgyalása után kitűnt, hogy a hagyományozott birtokot egy 2000 frtot meghaladó tartozás terheli, a melynek kamatját Sándor Elek haszonélvező tartozik fizetni addig, a míg benne van a haszonélvezetben, de tőkét köteles lesz a muzeum-egylet Sándor Elek jogutódainak megfizetni, a mikor a birtokot átveszi. Ez összegből Sándor Elek úr 1500 forintot a nagy-enyedi ev. ref. egyházközségnek ajándékozván, az igazgató válaszmány ez összeget az egyházközség kérésére és az ajándékozó beleegyezésével kifizette a nevezett egyházközségnek, de oly feltétellel, hogy a község Sándor Elek haláláig köteles a 6 százalékos kamatját az egylet pénztárába fizetni.

Mező-madarasi birtokos Pataky Miklós egy egész gyűjteményt hagyományozott érmekből, fegyverekből és más műtárgyakból, oly feltétellel, hogy özvegye e tárgyakat, a míg él, magánál tarthatja; már 1879 őszén elhalálózván az özvegy is, e tárgyakat át kellett volna venni, azonban a hagyaték perrel lévén megtámadva, az átvétel nem történhetik meg a per végleges lejártáig. Mindazonáltal birjuk a perlő atyafiak biztosítását, hogy a muzeumnak tett hagyományt nem fogják kifogásolni.

Hasonló esetben vagyunk néhai Browning György hagyományával. Ennek hagyatéka tárgyalása még függőben lévén a szász-régeni kir. járásbírósnál.

Végre jelenti a válaszmány, hogy a lefolyt 1879. évben valahára félre tevén minden tekintetet, a mely mindeddig ki-méletre indított az egylet hátrálékosai iránt, erélyesen megindította a peres eljárást, és lett is az az eredmény, hogy a hátrálékok egy része befolyt, egy része pedig, alapos okok a mellett tanuskodván, hogy az illető követelés már kezdettől fogva csupán képzeleti volt, véglegesen töröltetett.

Ez tisztelt közgyűlés a válaszmány működése a lefolyt 1879. évben, a melynek képit az ezután napirendre kerülő részletes jelentések ki fogják egészíteni, úgy hogy a t. közgyűlés tökélyesen tájékozva fog róla ítéletet mondani.

Fizály Henrik.

C) Könyvtárnoki jelentés.

Tisztelt Közgyűlés!

Muzeumi könyvtárunk, mely 1878. végén 38,715 kötetből állott, a múlt 1879-dik év alatt vétel útján 419, egyesek, intézetek és társulatok adományából 363, csere által 39, és így összesen 821 kötettel szaporodott. Levonván azonban ezen számból 79 kötetet, mint a mely czimtározás alkalmával a többszörös példányok közzé került, a valódi gyarapodás 742 kötetet tett, mely számot az 1878-dik évi létszámhoz adván könyvtárunk létszáma a múlt 1879-dik év végén 39,457-re szaporodott.

A múlt évi gyarapodás lebecesebb részét az általam a magyar nemzeti muzeumi könyvtár duplumaiból kiválogatott 39 darab XVI. és XVII-dik századi régi magyar könyv teszi, melyeket a m. nemz. muzeumi könyvtár igazgatósága szives volt cserébe átengedni azon 36 darab XVII. századi nyomtatott s egy részben fejedelmi pecséttel és aláírással kiállított erdélyi országgyűlési végzésekért, melyeket az említett igazgatóság megkeresésére, mint könyvtárunkban volt másod példányokat, igazgató választmányunk a m. nemz. muzeum könyvtárának méltányos csere feltétele mellet átadni határozott s általam átadott. Ezen csere által régi magyar nyomtatványainknak különben is tekintélyes tömege több igen ritka s más uton meg nem szerezhető darabbal szaporodva mind számra mind becsre nézve annyira gyarapodott, hogy a m. nemz. muzeum könyvtárát kivéve hazánk bármely más könyvtárával méltán versenyezhet. Könyvtárunk ez osztályát gyarapította még gr. Bethlen Sándor 2, Torma Miklós 1 kötet XVII. századi magyar könyvvel, Gámenzi Gerő pedig az 1687. évi kolozsvári magyar kalendariummal, melyek gyűjteményünkben hézagokat pótlottak.

A könyvtár 3000 forintnyi évi általányából első sorban a hazai s hazánkra vonatkozó irodalom értékesebb termékeit igyekeztem megszerezni, s a csonkán meglévő munkákat, a mennyire lehetséges volt, kiegészíteni. Így a Poggendorfféle Annalen der Physik című nagybecsű folyóiratnak — mely az egyetemi természettudományi tanszék kézi könyvtárában mulhatlanul szükséges, — valamint az előbbi években ugy tavalý is több évfolyamát szereztem meg; az ezen ma már 180 kötetnél többre menő folyóirathól még a múlt év végén is hiányzott 18 kötetet azonban csak a közelebbi napokban sikerült antiquariusi uton megkaphatni. A gyűjteményeink mellett lévő kézi könyvtárak közül a múlt évben különösen a régiség- és éremtári kézikönyvtárak nyertek tetemes gyarapodást több legujabban megjelent

drága vagy antiquariusi uton megszerzett ritka s maradandó becsű munkával.

Az értékesebb s leginkább használt könyvek közül a múlt évben 500 darabnál több köttetett be tartós és csinos kötésbe.

Kézirattárunkat Szilágyi Sándor a XVII. század elején Beszterezén tartott két alkalmi magyar egyházi beszéddel, Sepsiszentgyörgyi Vásárhelyi Sámuel pedig egy 1670 körül összeírt nagybecsű codexsel gyarapította, mely régi dalgyűjteményeink egyik legérdekesebb darabját képezi. Ezen codexből volt szerencsem a m. történelmi társulat tavaly Maros-Vásárhelyt tartott közgyűlésén XVI. századi legnagyobb költőnk Balassa Bálint több addig ismeretlen igen szép dalát bemutatni.

Oklevélgyűjteményünk Paget János szives közbenjárására néhai báró Wesselényi Farkasné szül. Kendefi Rozália örökös adományából 100 darab XVI—XVIII. századi oklevelet nyert, melyek a Serédi, Kamuthi, Andrassy s több velök rokonságban állott erdélyi családokra vonatkoznak. Ezen kívül egyesek adományából e gyűjteményünk 6 darab oklevéllel gyarapodott.

Kézirat- és oklevéltárunkat tudományos dolgozataikhoz a helyben lakó gr. Lázár Miklóson és gr. Eszterházy Jánoson kívül Szilágyi Sándor és Jakab Elek vette igénybe s néhány tanárjelölt is használta erdélyi történelmi tanulmányaihoz. Magam pedig két XVII. századi codexünkől Bocskai István és Bethlen Gábor diplomatai levelezéséből száznál több, eddig ismeretlen darabot másoltam le, melyek a „Történelmi Tár” közelebbi füzeteiben fognak világot látni.

Olvasó termünk, melynek részére intézetünk költségén 21 tudományos folyóirat, a hazai intézetek, társulatok és szerkesztőségek szivességéből pedig 31 különféle politikai, tudományos és szépirodalmi lap és folyóirat járt, ünnep- és vasárnapokat s az egyetemi nyári szünidőt kivéve, az egyetemi könyvtárral együtt naponként 5 órán át állott nyitva, s tulnyomólag nagy részben az egyetemi polgárság által volt látogatva. Az olvasók száma naponként 40—50 közt váltakozott; azon egyetemi hallgatók száma pedig, kik lezkekönyvük letétele mellett könyveket házhoz vittek ki a múlt év folytán 228-ra és így az összes egyetemi polgárság felénél többre ment. S ezek közt számosan voltak olyanok, kik lezkekönyveiket az aláírás idejéig kivéve csaknem folytonosan a könyvtárnál letéve tartották, és így a könyvkivétel előnyét tudományos előmenetelök érdekében teljes mértékben fölhasználták.

Könyvtárunk minden darabja, és így a legújabb gyarapodás is föl van véve a gondosan szerkesztett alapczimtárba; a szakczimtározás tervbe vett munkáját azonban, melynek vég-

rehajtására magam és könyvtári segédem, — kik a naponként növekvő könyvtári forgalommal és a mindennapi kezelés teendőivel is igen el vagyunk foglalva, — elég idővel nem rendelkezhetünk, alkalmas segéd munkaeő nem jelentkezése miatt még nem kezdhettem meg. Minthogy könyvtárunk a külön kezelt de egy célra szolgáló s együtt használt egyetemi könyvtárral lényeges összeköttetésben áll, szükségesnek tartom, hogy szakczimtáraink ugyanazon rendszer szerint készüljenek, mint az egyetem könyvtárai. Mihelyt e rendszer az egyetemi karok által kiküldendő könyvtári bizottság közreműködésével ki lesz dolgozva, kész leszek a legközelebbi nyári szünidő alatt Budapesten a három országos könyvtárnál követett rendszereket s a gyakorlati eljárást személyesen tanulmányozni, és a mi viszonyaink közt legcélszerűbbnek és leggyakorlatiasabbnak mutatózó módon a munkálkodást, az igazgató választmányának méltányos díjazására általam följajánlandó segédmunkaeő felhasználásával, azonnal megkezdeni és minél hamarabb lehet bevégezni. E munkánál azonban a főszly nem a gyorsaságra, hanem a leghelyesebbnek ismert rendszer lelkiismeretes és hibátlan keresztülvitelére fektetendő, s oly munkásokra van szükség, kik elég képzettséggel bírnak, kellő vezetés és felügyelet mellett maradandó értékű munkát készíteni. Ha e munkaeő, mint reménylem, meglesz, biztosíthatom a tisztelt közgyűlést, hogy lelkiismeretesen törekedni fogok a szakczimtárak felkészítését a tudomány követelményeinek és a gyakorlati élet szükségeinek leginkább megfelelő módon végrehajtani.

Csabó Károly.

D) Régiség- és éremtárnoki jelentés.

Tisztelt közgyűlés!

A midőn kötelességem szerint jelentést tenni készülök régiség- és éremtárunk 1879-ki gyarapodásáról, ismét abban az öröndetes helyzetben látom magamat, hogy kedves és kellemes adatok állanak rendelkezésemre; 44. tételben áll az, a mivel gyűjteményünk a mult évben szaporodott, és ezek közt csak 5 a vásárlás, és 3 csere, a többi mind ajándék, a melyet honfaink buzgalma juttatott a muzeumnak.

Ha egybevetjük azt, a mit Erdélynek régiségekben oly gazdag földje évenként nyújt nem csak a tervszerű kutatónak, hanem a véletlenül rá bukkanó szerencsés találónak, minden esetre keveselni fogjuk, hogy e nagy mennyiségből aránylag csak oly kicsiny osztályrész jut a mi országos muzeumunknak; de csak hamar azt is át fogjuk látni, hogy természetszerűen

nem is lehet másként, sőt, hogy némi önérettel megvallhatjuk, hogy magunk vagyunk okai. Anynyi tény, hogy muzeumunk létesülése új lendületet adott a régészeti tanulmányoknak ez ország részben, nem csak a különböző tanintézetek kezdettek több gondot fordítani régészeti tárgyak gyűjtésére, számos egyes is rá adta magát a régészetre, új muzeumok keletkeztek egyes vidékeken, és ha a tudományos és irodalmi működés e téren, kevés tiszteletre méltó kivételt leszámítva, jobbadán még mindig egy kissé műkedvelő ízü, annál nagyobb és szebb sikert mutat fel a gyűjtés, úgy hogy, a hol ezelőtt kevés évvel alig volt egy pár számba vehető régiség, ma már számot tevő gyűjtemények léteznek.

Mindazonáltal, ha számra nézve nem nagyon sok az, a mi az utóbbi év folytatában a mi gyűjteményünkbe jutott, azt mondhatjuk, hogy minőség tekintetében nagyon érdekes és változatos tárgyaknak jutottunk birtokába. Ugy is, azt hiszem, a közgyűlés helyeselni fogja abbeli nézetemet, hogy a mi köztelményeink közt inkább arra kell törekednünk, hogy kevés de kiváló tárgyakat gyűjtsünk, mint arra, hogy számra nézve nagy, de tudományos és műbecs tekintetében csak közepszerű gyarapodást mutassunk fel.

Szemle alá vevén régiségtárunk gyarapodását, mindenek előtt és első sorban felel kell említenem a gyulai bronzleletet. E lelet, a mely számos bronzdarabból állott, mindjárt a találás percében abban a sorban részesült, hogy egyes darabjai különböző kézre kerültek; szerencsére azonban sikerült nekünk utánjárással, és az illető tulajdonosok jó indulatából az egész leletet egyesíteni, és ma e lelet egyik díszgyűjteményünknek, a mely magára egy egész szekrényt foglal el. Mivoltára nézve a számos apró részletre szétvált lelet eredetileg egy darab volt, még pedig egy bronz öv, a mely állott a mintegy 10 cm. szélességű tulajdonképpeni testkötőből, a mely igen díszes bevéssett czifrázattal ékeskedő bronzszlemczerészekből volt összetoldva, és a sallangokból, a melyek bronzsodrony tekerésekből állottak, a végükön félhordalaku áttört csüngőkkel. Noha az egész nagyon össze van tördelve, mégis birunk belőle annyit, hogy az egész öv hajdani idomát rajzban helyre tudtuk állítani.

Hogy e lelet birtokunkba jutott, azt az első sorban Meskó Miklós földbirtokos ur áldozatkészségének köszönhetjük, ki nek is az igazgató választmány avval kívánta részben kifejezni az egylet háláját, hogy az alapszabály értelmében adománya becsértékéhez képest az egylet alapító tagjai sorába igtatta.

Egy más igen érdekes bronzleletet Gamecsey Gerő ur adott át. A lelet a mocsai határról való. A kapott értesülés alapján a

lelhelyen további ásásokat is eszközöltünk, de eredménye nem volt.

Gróf Bethlen Károlytól cserébe kaptunk egy érdekes eredeti római arany gyűrűt amethyst itaglioval.

Szab. kir. Kolozsvár városa feleszámú középkori fegyverdarabot, köztök a sokat emlegetett u. n. Dózsa koronáját, a kolozsvári bakó pallosát és három zászlót szállíttatott be a muzeumba.

Egy felette érdekes római régiséget nyertünk még cserébe. Ez egy négyszögű téglá, a melyre egy sírirat van bekarcolva. Tán egyetlen a maga nemében.

Igen érdekesek azok a tárgyak is, a melyeket Haller Béla sorhajó hadnagy küldött bé, és főleg egy dervis csákánynyal és egy mérgezett nyilvesszővel, a melyek elsejét Aidinból kis-Azsiából, utóbbiját közép Amerikából hozta, gazdagította még nagyon is szerény ethnographiai gyűjteményünket.

Az egyet saját költségein eszközölt ásások, a melyeket Torma Károly vezetett, a lefolyt évben kevesebb nyeresémet nyújtottak a gyűjteménynek, mint a régészeti tudományak. Addig a míg Torma maga fogja kimerítően közölni régészeti kutatásai eredményeit, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a Dácia limes-ének felfedezése a római régészet egyik legnevezetesebb vívmánya.

Nem mulaszthatom el itt külön megemlíteni Nyárádi Lajos tanító sikeres működését a muzeumi régiségtár érdekében. Az ő közbenjárásának köszönhetjük, hogy Fosztó Géza szolgabíró ur, egy tetemes pénzleletet adott át, a melyre a szengyeli határon bukkantak. Ha az egyes darabok nem tűnnek is ki ritka vagy érdekes voltukkal, a leletnek még is nagy fontossága van a magyar pénzügy történelmére nézve; ugyan csak a nevezett közbenjáró utján kaptunk Kovács Elek szengyeli bírótól egy ott lelt régi ezüst gyűrűt, és Fűzy Sándor ev. ref. lelkész-től 1 római bronz szobrocskát Tordáról; fájdalom, hogy az utóbbi meg van takarítva.

Kovács Ferencz maros-vásárhelyi plébános közbenjárása megszerzett nekünk egy nem csak érdekes, hanem értékes őskori arany karikát, a melyet tulajdonosa szives volt a tiszta arany értékért 150 frton átengedni.

Ezek a régiségtár legnevezetesebb szerzeményei. Kevésbé bő volt a szerzés az éremtár számára, a melyből csak is a b. Liphay Bélától kapott két ezüst fémert emelhetjük ki.

Ez különben nem azt teszi, hogy kevés régi pénz gyűlt volna, hanem csak azt, hogy a begyűltektől közt nem igen volt kiváló és nevezetes darab.

Gyűjteményünk különben rendben van és elég jól leltározva. Az éremtár leltára e tekintetben minden igényt elégíthet ki, mert minthogy minden egyes beigtatott érem jellemzésére egy érmészeti mű vagy körülményes leírása vagy ábrája van idézve, azon kívül ki van jelölve, hogy a darab miféle fémből való, e leltár bizonyos tekintetben a catalogue raisonné helyét is pótolja. A régiségtár darabjainál ellenben ez eljárást nem lehetvén követni, a darabok csak szám és elnevezés szerint vannak felemlítve, és e gyűjteményben csakugyan már szükségesé vált a rendszeres catalogue raisonné elkészítése. Ez azonban nem könnyű munka, különösen itt, a hol az egész gyűjtemény kezelésére csak magam vagyok, és az utolsó etiquette megírásáig, az utolsó apróság táblára erősítéseig az egész szellemi és anyagi munkát magammak két kezemmel kell végezniem. Reménylem azonban, hogy a jövő nyáron a folyó munkák mellett, ezt a nagy munkát is legalább meg fogom indíthatni.

A mi a gyűjtemény létszámát számokban kifejezve illeti, azt most nem tudom megmondani. Az új rendezés óta számos oly tárgy lett a gyűjteménybe besorozva, a melyről még azt se lehet még most megmondani, hogy hány darabot tesznek. Így pl. hogy csak egyet említsek, vannak cseréptöredékeink, a melyek ugyan egy edényhez tartoznak, és a melyeket egybe kell állítani és összeragasztani, a mikor aztán 10—12 darabból egy lesz; vannak széttöredezett fémtárgyaink, a melyeknek darabjait hasonlólag össze kell illeszteni, így a Kolozsvár városától átvett fegyverzetek annyira szerte vannak hullva, hogy még azt sem lehet ez idő szerint megállapítani, hogy valósággal hány egész fegyverzethez tartoznak. Mindazonáltal nem sürgetvén semmi, reménylem, hogy idővel mind e munkák lassanként el fognak készülni. Részemről semmit sem fogok elmulasztani, hogy a munka haladjon és mentől előbb el is készüljön.

Findy Henrik.

A körmöczi régi kamara és grófjai

Erizskó Páltól.

(Polytatás és vége.)

Méltán mondhatná valaki az eddigiekre, hogy kár e pénztani botlásért oly nagy zajt ütni. A végin a szerző csak történelmi áttekintését akarta adni a körmöczi kamaraispánok sorrendjének és működésének, a pénztani kitérés nagyon mellékes tárgy neki, és azért műve bírálatában sem szabad erre oly nagy súlyt fektetni, hogy bár mekkora botlásért e tekintetben az

egész munka felett feltétlenül páczzát törjünk. Lássuk tehát e másik oldalát a műnek, hogy mit nyújt.

Szerző kétségen kívül avval a szándékkal fogott munkája megírásához, hogy abból a gazdag tárházból, a melyet a körműzei városi levéltár magába foglal, szedje ki azokat az adatokat, a melyek a hazai bányászatra, fémmivelésre és pénzverésre vonatkoznak. Ha a sorozat teljes volta kedvéért oly adatoknak is adott helyet, a melyek egyebütt már közölve voltak, ezért semmi megrovást nem érdemel. Hozott elég olyat is, a mi eddig ismeretlen volt. Ám de még abban az esetben is, ha a kezén volt adatokból, mint monographus, meg akarta volna írni a körműzei kamara kimerítő történelmét, világos, hogy egyfelől kötelessége lesz vala, az erre vonatkozó adatokat egyebütt is összegyűjteni, hogy műve lézagos ne legyen, másfelől kétséget nem szenvedhet, hogy az ily monographia, még ha a maga nemében minden tekintetben kifogástalan és remek dolgozat is, mindig csak járulék marad ahhoz a nagy egészhez, a mely mint a hazai fémmivelés és pénzverés egyetemes történelme még csak jövőben lesz megírandó. Nem kell nekünk itt bizonyítgatnunk, hogy egy ember, a ki valaha tán elég erőt és hivatást fog érezni magában arra, hogy e nagy mű kidolgozására vállalkozzék, soha se lesz abban a helyzetben, hogy maga, személyesen kutassa fel a hazai levéltárakban azokat az adatokat, a melyek hiányában ezélt nem érhet. Kénytelen lesz tehát az ilyen monographiákra támaszkodni és hogy ezt megnyugvással tehesse, mindenek előtt arról kell meggyőződve lennie, hogy e monographiák tónyleges adatai legalább annyiban megbizhatók, hogy teljes objectivitással vannak összeállítva, az az, híven közlik azt, a mit találtak. Ezt a meggyőződést azonban csak egy módon nyújthatják; úgy t. i. ha szóról-szóra közlik azoknak a kútfőknek a szövegét, a melyekből merítették. Mihelyt a monographus csak kivonatos értelmezést vagy a kapcsolatból kiszakasztott egyes tételeket közöl, már nem lehet benne bízni. Tévedni emberi dolog, interdum et bonus dormitat Homerus; aztán meg nincs oly tudós, vagy legalább is végtelenül ritka az olyan, a ki a dolgokat ne nézné egy kissé színes szemüvegen. Ehhez járul, hogy a középkori oklevelek irálya, bár mely nyelven legyenek írva, annyira elűt a mai irálytól, hogy értelme sok helyt nem csak homályos, hanem — és ez a nagyobb veszedelem — különféleképpen értelmezhető. Ezért látjuk, hogy azok a történetbúvárok, a kiknek művei egyenes forráskutatás eredményei, soha se mulasztják el, műveikhez oklevéltárt is mellékelni. Ezt K. ur nem tette, és ezért adataiban nem lehet bízni.

Eltekintve azoktól a sajtóhibáktól, a melyeknek nem szerző az oka, mint pl. magister hularum, e. h. hubarum; veser, e h. vsner stb. számos oly helyre akadunk sz. magyar szövegében, a mely nagyon gyanus. A világért sem akarjuk ezzel azt mondani, hogy sz. ily helyen mindenütt tévedett vagy hibázott; lehet, hogy igaza van; de nem láthatván az illető eredeti szöveget, se arról nem tudunk meggyőződni, hogy értelmezése helyes, se azt nem tudjuk bebizonyítani, hogy téves.

Tudjuk jól, hogy ennek nem sz. az oka; hiszszük, hogy szivesen közölte volna okleveleit egész terjedelmökben. De azért beszéltünk oly terjedelmesen ez ügyről, hogy alkalmat nyújtunk az Akadémia szakosztályának e tekintetben hozott határozatát czélszerűen módosítani. Lehetne ugyanis véleményünk szerint módot találni arra, hogy a szerzők ne kapjanak oklevelek közléséért teljes írói tiszteletdíjt, a nélkül hogy az oklevelek teljes szövegének kiadását lehetetlenné tegyék.

Egyébaránt köszönettel vesszük mind azt, a mi K. ur művében jó és haszonvehető. Hiszen botlásai, a melyeket bírálatunk első részében megróttunk, is olyanok, hogy zavart nem okoznak, mert tévedésén keresztül látszik az eredeti igazság. Minden esetre kívánjuk, hogy ne tekintse megrovásunkat személyes megtámadásnak, a melyre sem okunk nincs, sem szándékunk.

Repertorium Dacia Régiség- és Felirattani irodalmához

Összeállította Torma Károly, kiadja a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága. Budapest, 1880. Akadémiai kiadvány. 8-r.
XXIX. és 191 ll. Ara 2 ft. 50 kr.

Egy magyarul és latinul beszélő terjedelmes előszóban elmondván műve alkotásánál követett elveit, Sz. hat részben állította össze tárgymutatóját azokról a dolgozatokról, a melyek a dáciai régészettel és felirattannal foglalkoznak, úgy, hogy az első rész a szerzők nevei alatt, a második névtelenül vagy álnév alatt megjelent dolgozatokat mutatja ki, a harmadik lelhelyek nevei szerint osztályozza a közleményeket, a negyedik köz- és magán-gyűjtemények ismertetéseit adja, az ötödik a románok (oláhok) eredetére vonatkozó irodalommal foglalkozik, a 6-ik a kéziratokkal.

Bár mi benső örömmel vettük és néztük át e művet, nekünk nem szabad magasztaló dicséretet írunk róla, mert . . . Anynyi tény, és ezt nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy e könyv se többet se kevesebbet nem ad, mint a menyinyit czím-lapján és előszavában ígér, és ez őszinteség kedvező prognosticon a tartalom megbízhatóságára. Különben is, nem lép fel nagy igényyel, megelőgszik avval a dicsőséggel, hogy jó eszköznek és szerszámnak áll bé a tudományos segédeszközök sorába, és mint

ilyen kétségtelenül kitűnő szolgálatot fog tenni azoknak, a kik a kezökbe veszik. Vajmi kevés új könyv mondhatja ezt magáról!

Van egy más érdeme is. Latin szövegével útat nyit magának a külföldre is, és a külföldi tudósnak módot nyújt megismerkedni hazai magyar irodalmunkkal. Ha ezzel nem tesz jó szolgálatot, nem ő az oka.

Nekünk pedig, ha már dicsérnünk nem szabad, legyen legalább megengedve magunkban örvendenünk rajta, hogy hazai tudományos irodalmunk ily talpra esett terméket állított elő. Gratulálunk az archaeologiai bizottságnak e kiadványához, a mely alkalmasint maga magát fogja legjobban ajánlani és dicsérni, és köszönjük, hogy csinosan és díszesen állíttatta ki.

A kik pedig foglalkoznak dák régészettel és daciai feliratokkal szerezzék meg, nem fogják megbánni.

Az erdélyi muzeum-egylet gyűjteményei részére 1880 márczius havában beküldött adományok jegyzéke.

Könyvek: A bajor kir. tud. akadémiától Sitzungsberichte der philos. hist. Classe. 1879. Band. II. Heft. 2. München 1879. — A Germanisches Muzeumtól, Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Neue Folge. 26. Jahrg. München. 1879. — A kolozsvári orvos-természettud. társulattól, Orvos-természettudományi Értesítő. IV. évf. Kolozsvár. 1879. — A kolozsvári egyetem rectori hivatalától, Acta Reg. Scient. Universitatis Claudipolitanae. A. 1879/80. Fasc. I. Kolozsvár 1880 (3 példány) — Dr. Brassai Sámueltól, The Athenaeum. 1879. jul - dec. London. 1879. — Bántó Sámueltól, Seydl Wanderungen durch Tyrol und Steyermark. 1. 2. Bd. Leipzig. s. a. és Populäre Naturgeschichte der drei Reiche. Aus dem Franz. Stuttgart. 1845. — Torma Károlytól, Repertorium Dacia régiség- és felirattani irodalmához. Budapest. 1880. — Gr. Eszterházy Mihálytól 64 darab nyomtatott proclamatio 1848—1850-ből (1 kötetben). — Closius örököseinek szebeni nyomdájától, Catechese tratand istoria biblica a testamentului vechiu. Sibiu. 1880. — Kraft szebeni nyomdájától 2 nyomtatvány.

Régiségek és Ermek. Adományok: Nyárádi tornatanító utján Fosztó Géza szolgabirótól feles számu régi ezüst pénz. — Kovács Elek bírótól egy gyűrű Szengyelről. — Fűzy Sándor ref. lelkesztől 1 bronz szobrocska Tordáról. — Haller Béla sorhajó hadnagytól Polában: 1 dervissákány Aidinből, Kis Ázsiából; egy mérgezett hegyü nyilvessző Közép-Amerikából; egy kis obszidian nucleus Miló szigetéről az Aegei tengerben; 1 márványlap-töredék az athenei Akropolisból. — Nogall Károly vál. püspöktől 1 réz 2 on fémer. — Torma Károlytól 3 drb. bronz régiség Ördögkútról.